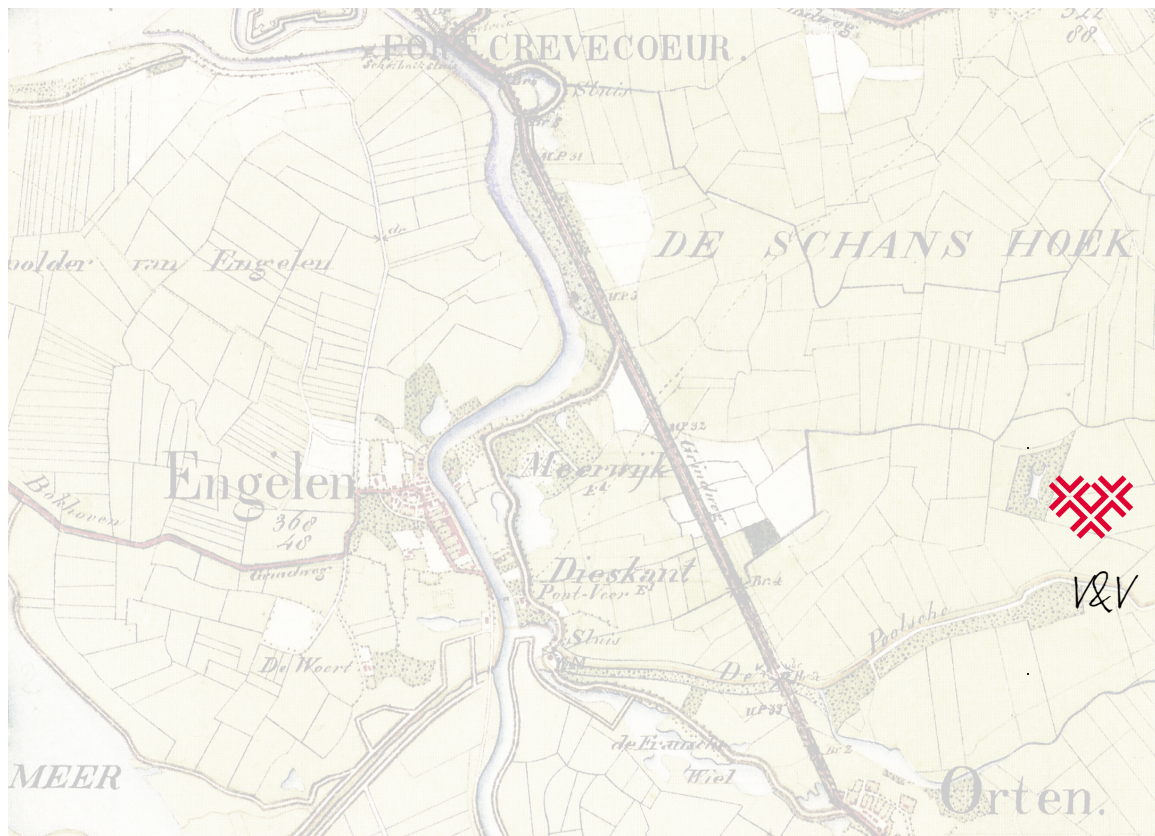

ONDERZOEKS- EN
ADVIESBUREAU

Gemeente Breda

Bijlage 39 bij besluit
2017-2805-V1

Breda Prinsenhof - KMA gebouw A

Waardestellende bouwhistorische verkenning

BAAC rapport B-11.0040

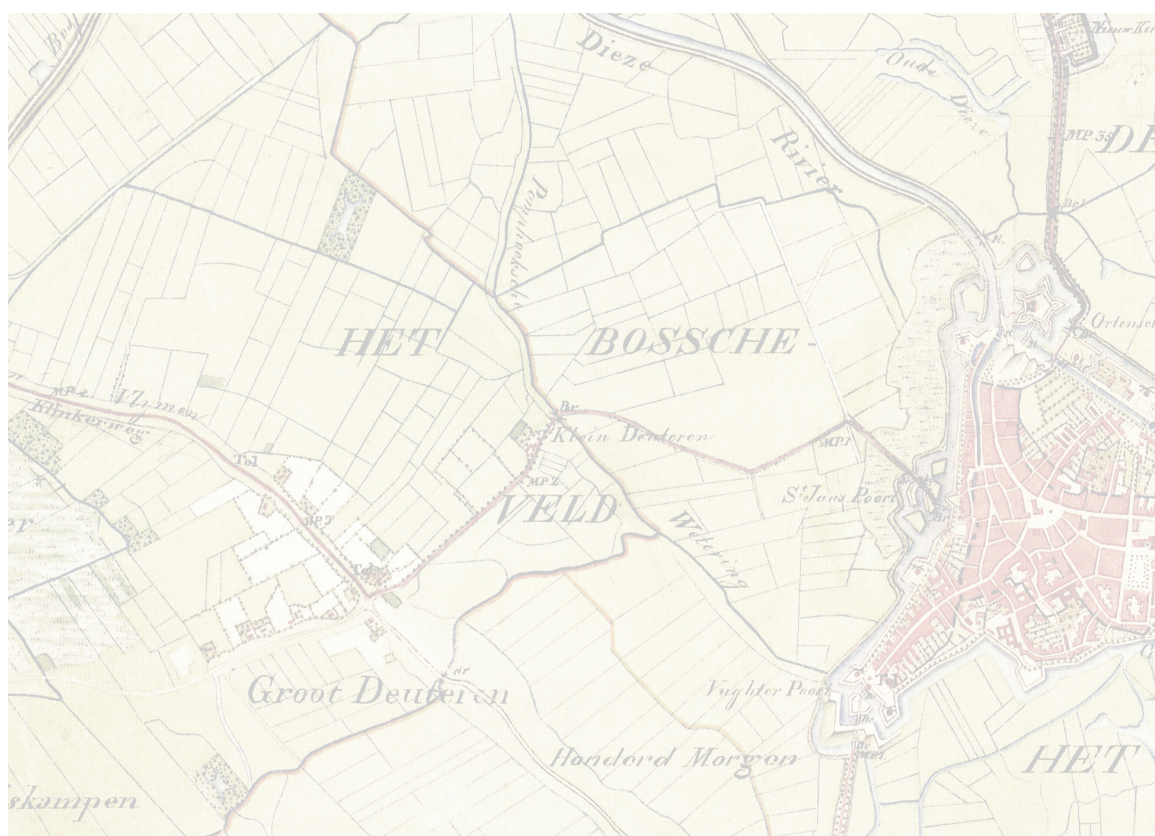
mei 2011

Auteur:

drs ing. A.G. Oldenmenger

Status:

Definitief

Colofon

Redactie: drs J.M.J. Willems
Archiefonderzoek: drs J.M.J. Willems
Veldwerk: drs ing. A.G. Oldenmenger
Fotografie: drs ing. A.G. Oldenmenger
Teksten: drs ing A.G. Oldenmenger
Waardering: ir. R.W.J.M. Gruben
 drs ing. A.G. Oldenmenger
 M.C. van Dam
Opdrachtgever: Ministerie van Defensie

Copyright: Ministerie van Defensie / BAAC bv, 's-Hertogenbosch

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Ministerie van Defensie en/of BAAC bv te 's-Hertogenbosch.

BAAC bv

Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie.

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Bergsingel 81-85
7411 CN Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

	■ Voorwoord	7
	■ Inleiding	9
1	■ Samenvatting	13
	1.1 Globale bouwgeschiedenis en karakteristiek	13
	1.2 Waardestelling	14
2	■ Bondige historische inleiding	17
3	■ Beschrijving	21
	3.1 Bouwgeschiedenis, structuur en situering	21
	3.2 De constructie	21
	3.2.1 De fundering	21
	3.2.2 Het opgaande werk	23
	3.2.3 De vloerconstructies	23
	3.2.4 De kapconstructie	27
	3.3 Het exterieur	29
	3.3.1 Het paleisfront en de gevels van de konings- en de stadsvleugel	29
	3.3.2 De kopgevels van de zaalvleugel	31
	3.3.3 De gevels aan de binnenplaats	33
	3.3.4 De gevels van de vleugels uit 1826-1828	35
	3.4 Het interieur	37
	3.4.1 De kelder / het souterrain	37
	3.4.2 De begane grond	39
	3.4.3 De piano nobile (hoofdverdieping)	42
	3.4.4 De tweede verdieping	47
	3.4.5 De zolder	51
	3.4.6 De plafonds	52
4	■ Bouwfasering, bouwheren en architecten	53
5	■ Waardestelling	57
	5.1 Algemeen	57
	5.2 Waarderingsmethodiek	57
	5.3 Waardering	58
	5.4 Waardestelling	61
	■ Literatuur en bronnen	73
	■ Bijlage 1 Redengevende omschrijving van het Rijksmonument (RCE)	75
	■ Bijlage 2 Opmerkingen met betrekking tot het Kasteel van Breda (16.05.2011)	77
	■ Over BAAC, de onderzoeker en de auteur	83

Afb. 1 Het gebouw op de dag van de veldverkenning.

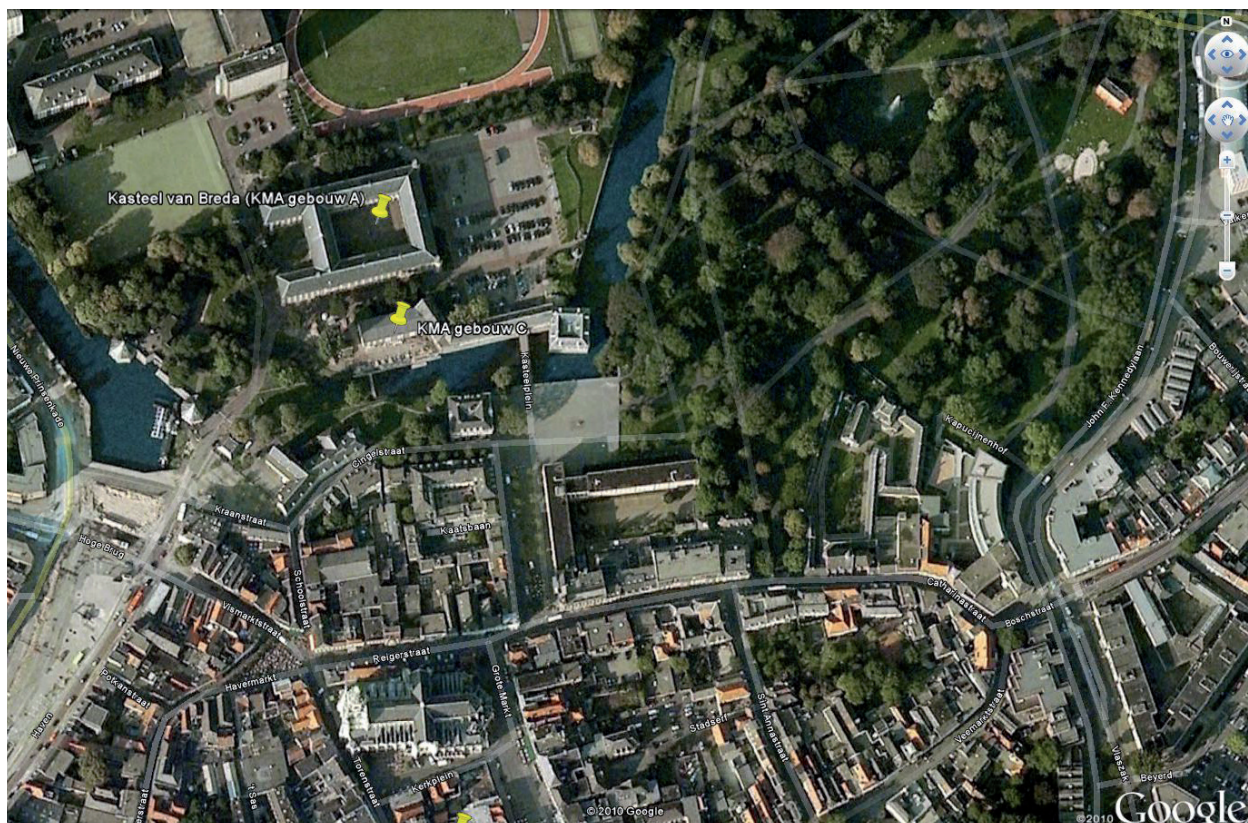
Voorwoord

In opdracht van het Ministerie van Defensie heeft BAAC bv (*Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie*)¹ te 's-Hertogenbosch, een waardestellende bouwhistorische verkenning verricht van het zogenaamde gebouw A van de Koninklijke Academie van Breda, de voormalige Prinsenhof, een rijksmonument met een lange en roemrijke geschiedenis. De aanleiding voor de verkenning vormt een voorgenomen verbouwing van het pand. Er is inzicht gevraagd in de monumentale waarde van het gebouw. Met deze rapportage wordt beoogd de bestaande situatie op analytische wijze, bondig te beschrijven om vervolgens op basis van de bevindingen en de beschrijving een zo objectief mogelijke waardering van het gebouw en haar verschillende onderdelen te formuleren.

's-Hertogenbosch, mei 2011

A.G. Oldenmenger

¹ Informatie over BAAC en haar afdeling bouwhistorie vindt u achter in deze rapportage.

Afb. 2 Het gebouw en de directe omgeving op een satellietfoto afkomstig van google-earth. Beeld van 1 januari 2005.

Inleiding

■ Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorici analyseren gebouwen vooral aan de hand van het vorm- en materiaalgebruik van structuren, constructies en afwerkingen die alle hun specifieke, vaak tijdsgebonden eigenschappen hebben. Voor de bouwhistoricus vormt het gebouw de primaire bron van informatie omtrent de bouwgeschiedenis. De bouwhistoricus kan tijdens het onderzoek historici inzetten om zo na te gaan of archiefinstellingen beschikken over relevante informatie over het object, te denken aan inboedelbeschrijvingen, notariële akten, bouwtekeningen. De bouwhistoricus wordt in staat geacht om op basis van de primaire bron (het gebouw) en de secundaire bronnen (archiefstukken) inzicht te geven in de wijze waarop het pand in eerste instantie gebouwd is, en welke veranderingen nadien hun sporen hebben nagelaten. Het nut van het bestuderen van constructies, structuren en afwerkingen is primair het vergroten van kennis omtrent het bouwen in het verleden. Het vergroten van deze kennis is in brede zin van belang omdat deze kennis onontbeerlijk is om op verantwoorde wijze met het gebouwde erfgoed om te gaan, in geval van restauraties maar ook in geval van verbouwingen. De kennis van het historische bouwen stelt de bouwhistoricus in staat om bij objectgericht onderzoek uitspraken te doen ten aanzien van de monumentale waarde van het object en al haar onderdelen, omdat bij de vaststelling van de waarde getoetst moet worden op mate van authenticiteit en zeldzaamheid. De door de bouwhistoricus vervaardigde rapportage met waardering en waardestellingen kunnen gebruikt worden door architecten en planontwikkelaars ter inspiratie voor noodzakelijk geachte ontwikkelingen en door overheden en monumentencommissies om de gemaakte plannen te toetsen en besluiten te nemen.

■ Monumentale waarde

Het besef dat er door de overheid moet worden gestreefd naar het behoud van het gebouwde erfgoed met als doel deze objecten als nalatenschap van voorouders te behouden tegen sloop, is in de tweede helft van de negentiende eeuw ontstaan. Dit besef resulteerde in het oprichten van de afdeling Kunsten en Wetenschappen bij het Departement van Binnenlandse zaken in 1875. Wetgeving met als doel bescherming te bieden aan het gebouwde erfgoed zou nog lang op zich laten wachten. Na de Tweede Wereldoorlog kwam er de Tijdelijke Wet Monumentenzorg waarin stond dat onroerende zaken vermeld in de *Voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst* (1908-1933), niet mochten worden gesloopt of veranderd zonder toestemming van de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen. De eerste 'echte' monumentenwet werd pas in 1961 van kracht. Daarin werd een definitie opgenomen voor een (beschermd) monument, namelijk: alle vóór tenminste vijftig

jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde. Het zijn vooral objecten die een grote rol van betekenis spelen in de geschiedenis van de architectuur, het bouwen, of van belang zijn voor de geschiedenis of de identiteit van de plek waar zij staan. Tegenwoordig, in 2010, zijn er in Nederland zo'n 60.000 gebouwde rijksmonumenten en ongeveer 45.000 gemeentelijke monumenten.

■ Waarderingsmethodiek

De in deze rapportage opgestelde waardering en de waardestelling is zo objectief mogelijk gegeven. Objectiviteit wordt nagestreefd door de waardering niet individueel op te stellen, maar door de drie (senior)bouwhistorici werkzaam bij BAAC bv te samen. Verder worden aspecten als bouwtechnische toestand, gebruikersbelangen, ontwerpoverwegingen en economische aspecten buiten beschouwing laten. In het traject van ontwikkeling dienen de hier genoemde aspecten afgewogen te worden tegen de op bouwhistorische gronden opgestelde waardering in deze rapportage. Het kan dus zo zijn dat bouwtechnische aspecten of een economische situatie er toe leidt dat monumentaal hoog gewaardeerde onderdelen van het object dienen te verdwijnen. De afweging is te maken door de toetsende instanties.

In de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek (2009) wordt ten aanzien van het bepalen van de monumentale waarde onderscheid gemaakt in drie gradaties, te weten; hoge monumentale waarde, positieve monumentale waarde en indifferente monumentale waarde. De begripsbepalingen in de richtlijnen laten echter veel onduidelijk. Vast staat dat bij alle drie de gradaties sprake is van monumentale waarde. Indifferente monumentale waarde dient te worden toegekend aan elementen die van *relatief* weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object. De richtlijnen laten geen ruimte om elementen aan te duiden die volstrekt geen monumentale waarde vertegenwoordigen. BAAC hanteert derhalve een vierde gradatie; geen monumentale waarde. In deze categorie zullen in principe elementen worden geplaatst die jonger zijn dan vijftig jaar², met dien verstande dat daarop uitzonderingen denkbaar zijn (bijvoorbeeld restauratie- of reconstructiewerk).

Positieve monumentale waarde dient volgens de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek toegekend te worden aan elementen die van belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object. Hoge monumentale waarde moet worden toegekend aan zaken die van cruciaal belang zijn voor de structuur of de betekenis van het object. Deze definities laat ruimte voor interpretatie doordat het onderscheid tussen 'van belang' en van 'cruciaal belang' niet zijn gegeven. BAAC geeft het verschil in definitie inhoud door positieve monumentale waarde als basiswaarde te beschouwen en hoge monumentale waarde toe te kennen wanneer sprake is van een bijzondere of uitzonderlijke situatie.

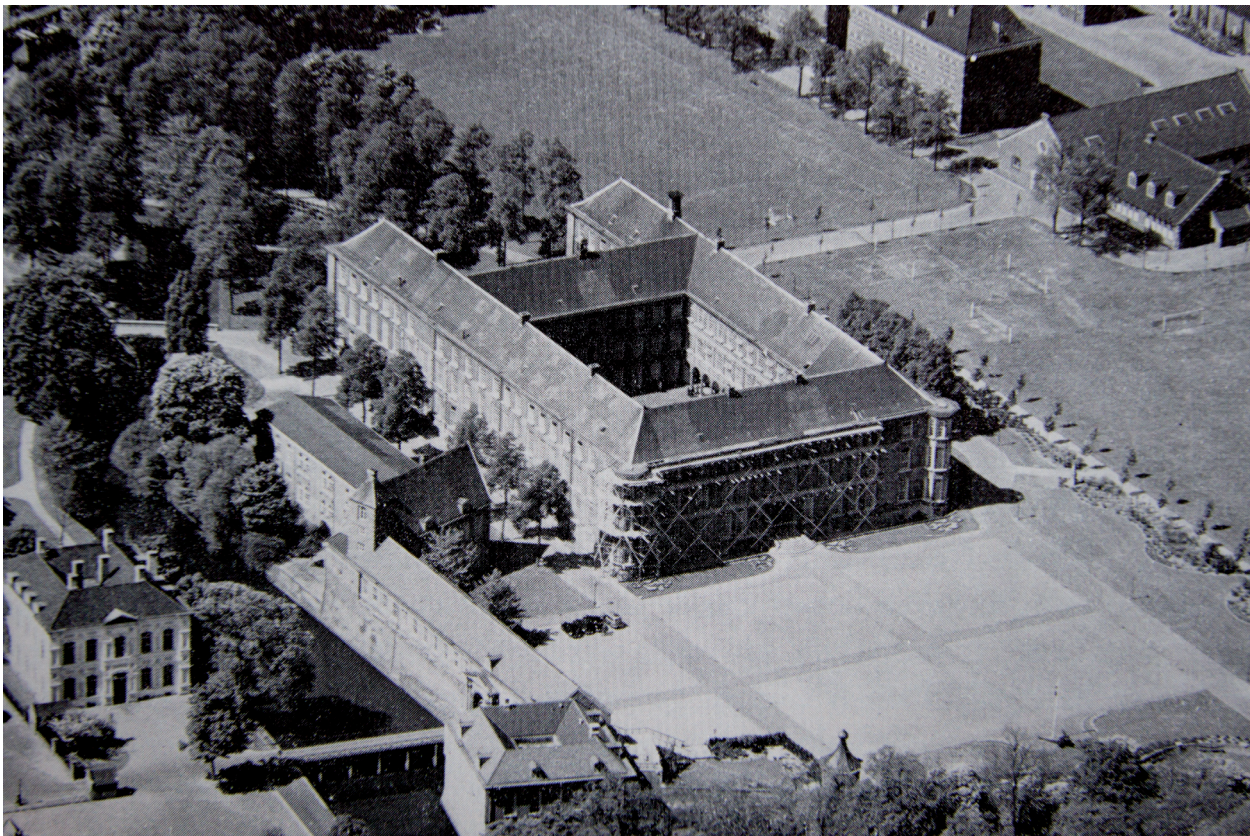
In aanvulling op de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek introduceert BAAC het begrip kernwaarde. Onder de kernwaarde van een object verstaat BAAC het vaststellen van de belangrijkste aspecten die hebben geleid tot de toekenning van de status van beschermd monument aan het object. De bepaling van de kernwaarde kan beschouwd worden als een belangrijk hulpmiddel in het stadium van plantoetsing, daar duidelijk mag zijn dat te allen tijde

² In de monumentenwet wordt de termijn van 50 jaar gehanteerd.

gestreefd moet worden naar behoud van elementen die essentieel zijn voor de kernwaarde.

■ Uitgangspunten voor het onderzoek naar het gebouw

Gebouw A heeft de status van Rijksmonument. In geval van een voorgenomen verbouwing van een Rijksmonument geldt de eis dat er bouwhistorisch onderzoek wordt verricht. Dit omdat de plantoetsende instanties aan de hand van de uitkomsten van dit onderzoek het monumentale belang van het gebouw kunnen af wegen tegen belangen van gebruikers en planontwikkelaars. Het bouwhistorisch onderzoek naar het pand betrof een non-destructief onderzoek dat plaats vond in januari 2011. Beperkende factoren tijdens het veldwerk vormden vooral de laat twintigste-eeuwse afwerkingen van dragende delen van het gebouw. In aanvulling van de gegevens die aan het pand werden ontleent, zijn tekeningen van verbouwingen verzameld. Literatuur die ten behoeve van het onderzoek werd geraadpleegd, is opgesomd achter in deze rapportage. Een belangrijke bron vormde de monografie die G.W.C. van Wezel schreef onder de titel *Het paleis van Hendrik III Graaf van Nassau te Breda*.

Afb. 3 Het complex op een
luchtfoto uit de jaren vijftig
(bron: Wolf 1958).

1 Samenvatting

1.1 Globale bouwgeschiedenis en karakteristiek

In de twaalfde eeuw stond op de plaats van het huidige gebouw A het kasteel van Godfried van Scholten. In 1350 komt dit kasteel in bezit van Jan van Polanen die het kasteel laat verbouwen. Door vererving komt het kasteel in handen van Johanna van Polanen, die trouwt met Engelbrecht van Nassau (stamvader van alle Nederlandse Graven van Nassau en Prinsen van Oranje).

In 1536 wordt in opdracht van Hendrik III van Nassau begonnen met de sloop van het kasteel om zo plaats te maken voor een groot Renaissance paleis met twee binnenhoven. Het werk wordt in eerste instantie slechts ten dele uitgevoerd door het overlijden van Hendrik in 1538. In opdracht van zijn erfgenaam Rene van Châlon wordt in 1544 de bouw van twee en een halve paleisvleugel voltooid. Pas in 1686 wordt er verder gebouwd aan het zestiende-eeuwse ontwerp, ditmaal in opdracht van Willem III. Deze laat anderhalve paleisvleugel optrekken zodat de grote binnenplaats geheel wordt omsloten. De tweede binnenplaats die oorspronkelijk was voorzien, blijft ongebouwd. Eind zeventiende eeuw wordt het paleis verlaten en wordt het decennia lang niet gebruikt. Pas in 1766 wordt het verouderde paleis in orde gebracht door Willem V. Deze opleving in de prinselijke interesse in het paleis blijkt echter van relatief korte duur. In de tijd van de Bataafse Republiek is het paleis verbeurd verklaard en wordt het ontdaan van haar inboedel die publiekelijk wordt verkocht. Het voormalige paleis krijgt de bestemming van gevangenis en later hospitaal, een functie die tot 1826 blijft bestaan. Op 29 mei 1826 wordt door Koning Willem I besloten tot de oprichting van de Koninklijke Militaire Academie in het voormalige kasteel van Breda.

De verbouwing van het paleis tot Koninklijke Militaire Academie (KMA) duurt twee jaar. Om het gebouw geschikt te maken voor haar nieuwe functie, wordt vanuit praktisch oogpunt (bouwtechnische staat en toekomstig onderhoud) veel van wat aan de kasteelgeschiedenis herinnert gesloopt. Op de binnenplaats wordt een deel van de zuilengalerij dichtgezet, dakkapellen met topgevels en steekkapen worden gesloopt. Het gehele gebouw krijgt nieuwe zadeldaken, nadat de bestaande gevels zijn opgehoogd (waardoor een extra verdieping tot stand werd gebracht). Bestaande kruisvensters zijn vervangen door schuifvensters. Tegen het paleis worden een toiletgebouw, een ketelhuis en een badinrichting gebouwd. Verder werd de kasteelgracht gedempt waardoor de toegangsbrug overbodig werd.

Na de Tweede Wereldoorlog verkeert het kasteel in slechte bouwtechnische staat. Restauratie vindt plaats in de jaren 1948-1950. Gedurende deze periode

worden onder meer aanbouwen van na 1828 verwijderd. Tevens wordt pleisterwerk vernieuwd, worden nieuwe plafonds aangebracht en veel van de natuurstenen elementen vernieuwd. Latere verbouwingen vinden plaats in 1963-1964, 1979-1986 en 1991-1995.

Voor een uitvoerige geschiedenis van het gebouw wordt verwezen naar de publicaties van Wolf en Van Wezel.

1.2 Waardestelling

■ Kernwaarde

1. Het gebouw vertegenwoordigt hoge monumentale waarde vanwege de rijke bouw- en gebruikshistorie, waarbij de nadruk ligt op de tijd dat het gebouw in gebruik was als paleis en als academiegebouw. Beide functies zijn van internationale betekenis.

■ Hoge monumentale waarde (van cruciaal belang, bijzonder):

2. De (archeologische) restanten van het kasteel van Breda welke aan te treffen zijn ten westen van de zaalvleugel vertegenwoordigen hoge monumentale waarde op historische gronden. Alleen het bovengrondse werk is in de waarderingskaarten gekleurd.
3. De gevels aan de binnenplaats vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
4. De buitengevels vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
5. De gevels van de uitbreidingen uit 1826-1828 vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
6. De zestiende- en zeventiende-eeuwse gangstructuren en colonnades aan de zijde van de binnenplaats vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
7. Het trappenhuis in de koningsvleugel vertegenwoordigt hoge monumentale waarde.
8. De gemetselde gewelven van het souterrain en de daarbij behorende kolommen in de zaalvleugel vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
9. De gewelven in de gangen en de colonnades vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
10. De natuurstenen kolommen en de bakstenen gewelven op de begane grond (huidige eetzaal) vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
11. De zestiende- en zeventiende-eeuwse vloerconstructies bestaande uit moerbalken en kinderbinten (de samengestelde balklagen) vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.
12. De kapconstructie (1826-1828) van het complex vertegenwoordigt hoge monumentale waarde.
13. Zestiende- of zeventiende-eeuwse binnenmuren vertegenwoordigen hoge monumentale waarde.

■ *Positieve monumentale waarde (van belang, basiswaarde):*

14. De negentiende-eeuwse constructies van de zoldervloeren vertegenwoordigen positieve monumentale waarde.
15. De Nassauzaal met hal en garderobe vertegenwoordigen positieve monumentale waarde.
16. Het gewelfde plafond in de grote zaal (piano nobile) heeft positieve monumentale waarde.
17. De relatieve openheid van de voormalige hal op de begane grond en de ongedeelde ruimte op de piano nobile daarboven vertegenwoordigen positieve monumentale waarde.
18. Aan de niet oorspronkelijke deuropeningen die vooral in de fase 1948-1950 zijn toegevoegd kan positieve monumentale waarde worden toegekend.

■ *Indifferente monumentale waarde (van relatief weinig belang):*

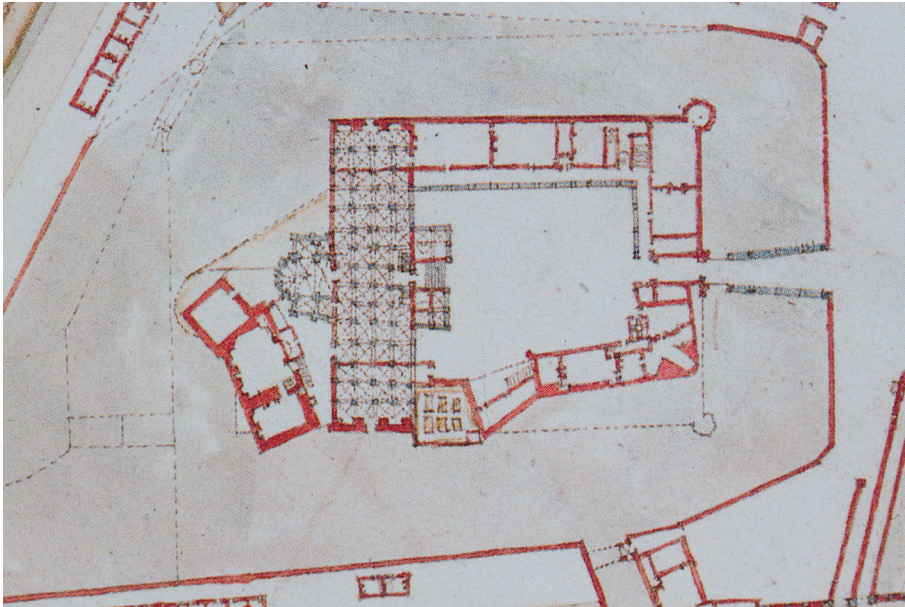
19. De in 1948-1950 gebouwde trap in de koningsvleugel vertegenwoordigt indifferente waarde.
20. Interieurindelingen uit 1948-1950 vertegenwoordigen indifferente waarde.

■ *Geen monumentale waarde (van geen belang):*

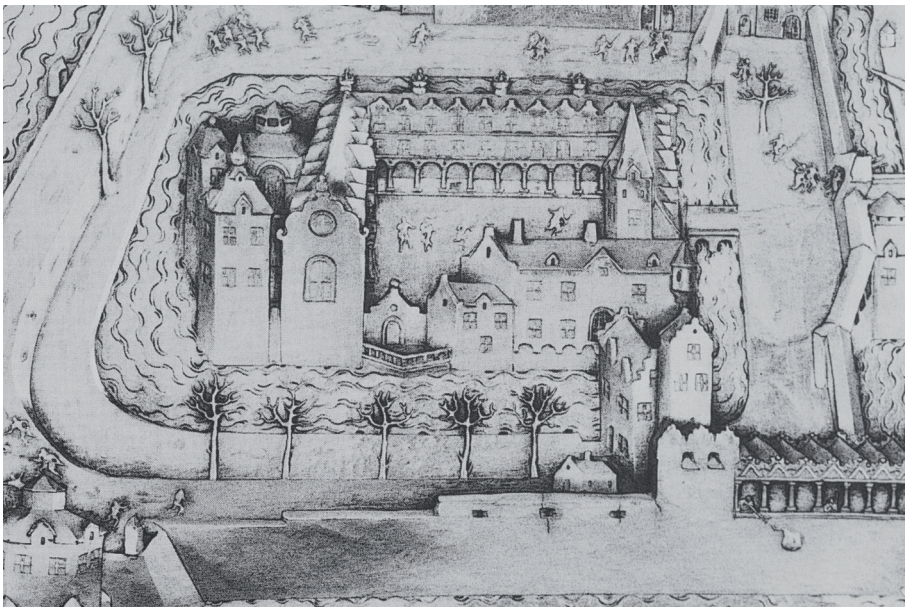
21. Alle elementen die zijn toegevoegd in de tweede helft van de twintigste eeuw vertegenwoordigen geen monumentale waarde. Het betreft binnenwanden, betonvloeren, verlaagde systeemplafonds, vloerafwerkingen en sanitaire groepen.

■ *Nader te bepalen:*

22. Niet van alle vloerconstructies kon de aard precies worden vastgesteld. Van een aantal ruimten ontbrak het aan recent (met name van de periode 1994-1995) beeldmateriaal. Dit geldt ook voor enkele van de binnenmuren.

Afb. 4 Detail van een ongesignde plattegrond van het paleis en een deel van de vesting van Breda. De plattegrond dateert van omstreeks 1610 en laat het restant van het oude kasteel zien, alsmede het reeds voltooide deel van het paleis en (in stippellijn) het nog te bouwen deel. Op de zaalvleugel sluiten de staatsietrap en de kapel aan. De waterpartijen zijn in donkere tint weergegeven.

Afb. 5 Detail van een dekselreliëf uit circa 1600 met het complex vanuit het zuiden (bron: Van Wezel).

2 Bondige historische inleiding

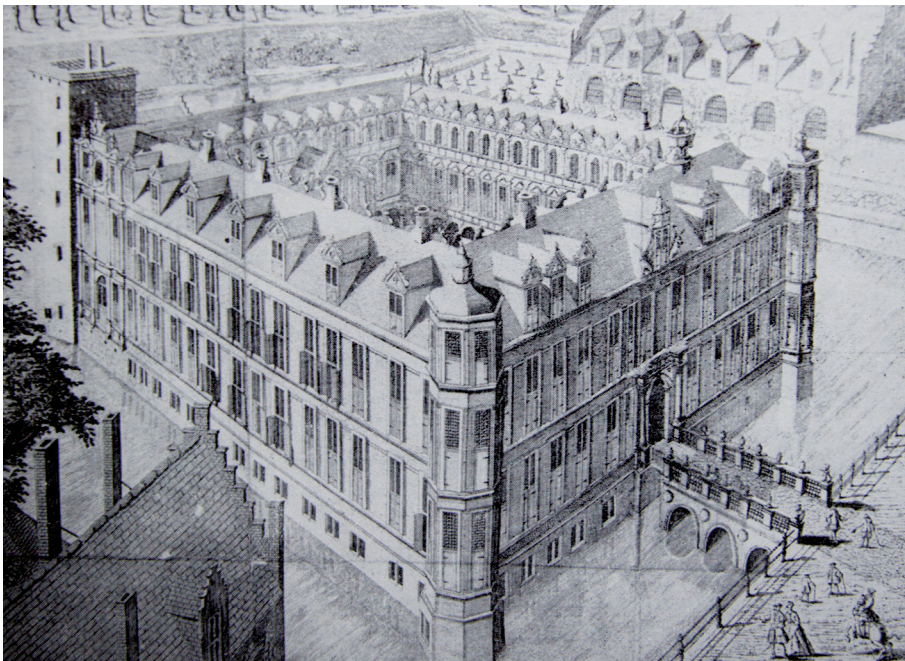
De vroegste vermelding van het kasteel van Breda dateert uit het derde kwart van de twaalfde eeuw. In een charter wordt het dan reeds bestaande kasteel genoemd. Het is eigendom van Godfried van Schoten. In 1350 gaat het kasteel in handen van Jan van Polanen die zich er met zijn hofhouding vestigt. Het kasteel wordt ingrijpend verbouwd. Jan II van Polanen breidt het kasteel in het laatste kwart van de veertiende eeuw uit met een kapel. Zijn opvolger Jan III laat het kasteel na aan zijn dochter Johanna die op jeugdige leeftijd trouwde met Engelbrecht van Nassau (stamvader van alle Nederlandse Graven van Nassau en Prinsen van Oranje). Jan IV laat in 1462 een rekenkamer op het kasteelterrein bouwen en geeft opdracht om het kasteel nieuwe verdedigingswerken op te trekken.

Een volgende grootschalige verbouwing van het kasteel volgt in het tweede kwart van de zestiende eeuw. Hendrik III van Nassau is de bouwheer onder wiens gezag in 1536 wordt gestart met de verbouwing van een kasteel dat de allure zou krijgen van een klassiek Italiaans paleis. Dit nieuwe paleis is door een Italiaan ontworpen in de toen, in Nederland, vrij nieuwe Renaissancestijl die in Italië en Spanje reeds veelvuldig werd toegepast. Bij de bouw blijft bovengronds alleen de zuidvleugel van het toenmalige kasteel grotendeels behouden.

Hendrik laat ook de verdedigingswerken moderniseren (aangenomen wordt dat hij de bouwheer is van de Duiventoren en de Granaattoren). Hendrik III zal het paleis niet in volle glorie mogen aanschouwen; hij sterft in 1538, twee jaar na de start van de werkzaamheden. Zijn opvolger, René van Châlon laat in 1540 een kapel bouwen en twee vleugels van het paleis voltooiën. Het paleis zal daarna voor het eerst in 1686 ingrijpend worden verbouwd. Daarbij wordt de nog bestaande vleugel uit de tijd van Jan van Polanen gesloopt. Van vóór de verbouwing in 1536 resteren dan alleen nog kelders en een toren. Pas in 1686 wordt er verder gebouwd aan het zestiende-eeuwse ontwerp, ditmaal in opdracht van Willem III. Deze laat anderhalve paleisvleugel optrekken zodat de grote binnenplaats geheel wordt omsloten. De tweede binnenplaats die oorspronkelijk was voorzien, wordt niet gerealiseerd. De verbouwing wordt in 1695 voltooid en het complex zal daarna worden aangeduid als Prinsenhof. Kort na deze verbouwing raakt het paleis door het overlijden van Willem III enkele decennia in onbruik. Pas in 1766 wordt het verouderde paleis in orde gebracht door Willem V. Deze opleving in de prinselijke interesse in het paleis blijkt echter van relatief korte duur. Aan het einde van de achttiende eeuw wordt het paleis meerdere malen bezet. In de tijd van de Bataafse Republiek is de Prinsenhof verbeurd verklaard. Het paleis wordt ontdaan van de inboedel, die in Den Haag publiekelijk wordt verkocht. Het paleis krijgt de bestemming van gevangenis en later hospitaal, een functie die tot 1826 blijft bestaan. Op 29 mei 1826 wordt door Koning Willem I besloten tot de oprichting van de Koninklijke Militaire

Afb. 6 De Vrede van Breda werd in de ridderzaal van het paleis getekend op 31 juli 1667 (bron: Wolf 1958). Er kwam een einde aan de Tweede Engelse oorlog tussen de Republiek, Engeland, Frankrijk, Zweden en Denemarken.

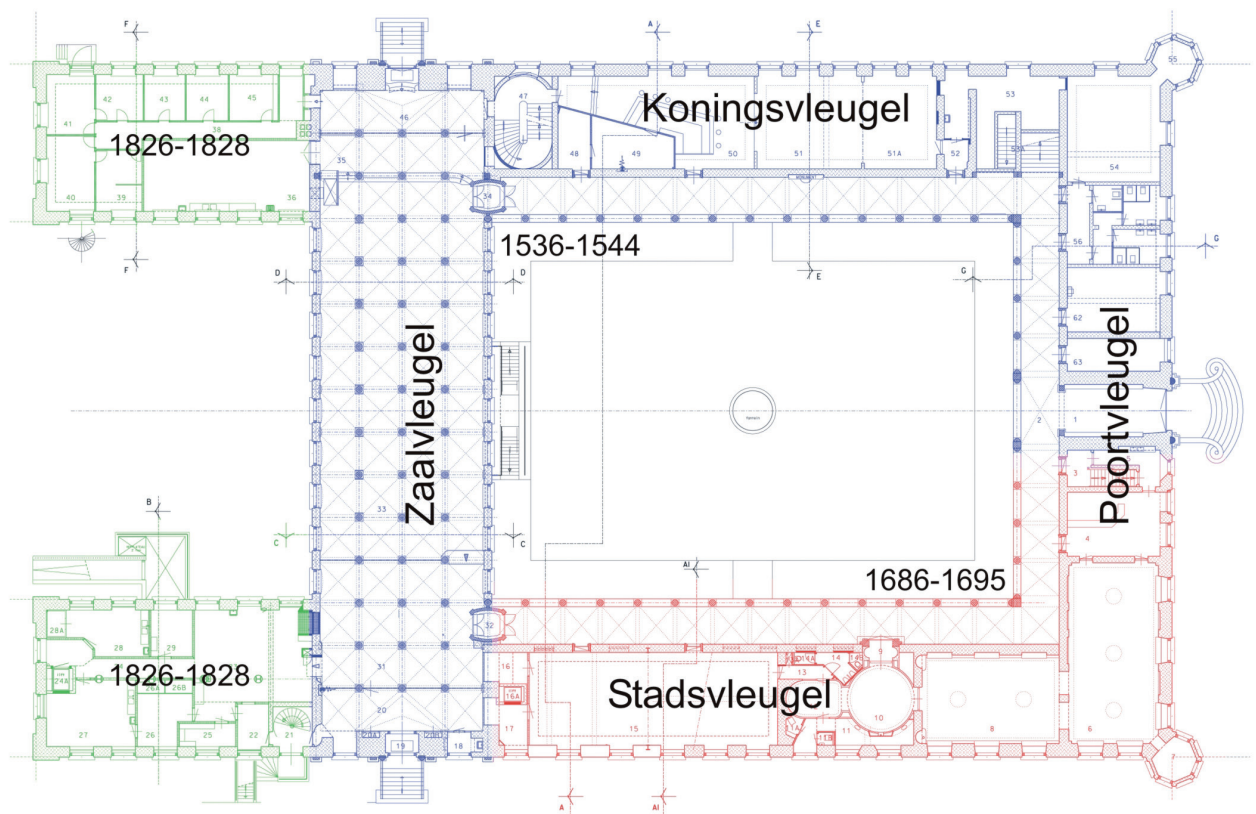
Afb. 7 Het paleis te Breda naar een tekening van B.F. Immink uit 1743 (bron: Wolf 1958).

Academie in het voormalige kasteel van Breda. De centrale ligging van Breda in het toenmalige Koninkrijk zal tot deze keuze hebben bijgedragen.

De verbouwing van het paleis tot internaat duurt twee jaar. Om het gebouw geschikt te maken voor haar nieuwe functie wordt vanuit praktisch oogpunt (bouwtechnische staat en toekomstig onderhoud) veel van wat aan de kasteelgeschiedenis herinnert gesloopt. De in opdracht van Jan van Polanen gebouwde toren wordt neergehaald, als ook de trappartij op het binnenhof. Op de binnenplaats wordt een deel van de zuilengalerij dichtgezet, dakkapellen met topgevels en steekkappen worden gesloopt. Het gehele gebouw krijgt nieuwe zadeldaken nadat de bestaande gevels zijn opgehoogd (waardoor een extra verdieping tot stand werd gebracht). Bestaande kruisvensters zijn vervangen door schuifvensters. Tegen het paleis worden een toiletgebouw, een ketelhuis en een badinrichting gebouwd. Verder wordt de kasteelgracht gedempt waardoor de toegangsbrug overbodig wordt.

Na de Tweede Wereldoorlog verkeert het kasteel in slechte bouwtechnische staat. Restauratie vindt plaats in de jaren 1948-1950. Gedurende deze periode worden onder meer aanbouwen van na 1828 verwijderd. Tevens wordt pleisterwerk vernieuwd, worden nieuwe plafonds aangebracht en veel van de natuurstenen elementen vernieuwd. Latere verbouwingen vinden plaats in 1963-1964, 1979-1986 en 1991-1995.

Voor een uitvoerige geschiedenis van het gebouw wordt verwezen naar de publicaties van Wolf en Van Wezel.

Afb. 8 Faseringstekening op bouwdeelniveau, met naamsaanduiding van de vleugels.

3

Beschrijving

3.1 Algemeen

Gebouw A van het complex van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) te Breda ligt aan de noordzijde van het historische stadscentrum. Het grote gebouw (in grondplan is het omvangrijker dan de Grote Kerk) is in oorsprong een paleis dat in twee hoofdfasen werd gebouwd in opdracht van Hendrik III, René van Châlon en Willem III. Uit de paleistijd stammen vier vleugels die tezamen een binnenhof omsluiten. De vleugels zijn ten tijde van de verbouwing tot academiegebouw tussen 1826 en 1828 met een tweede verdieping verhoogd. Gelijktijdig verrezen aan de westzijde twee nieuwe vleugels, in grondplan zeer waarschijnlijk naar het oorspronkelijke zestiende-eeuws plan voor het paleis. Het complex omvat een souterrain dat vanwege het dempen van de paleisgrachten meer de aard van een kelder heeft gekregen. Daarnaast is er een begane grond, een piano nobile (hoofdverdieping, de meest representatieve bouwlaag), de toegevoegde tweede verdieping en een zolder onder schilddaken. Op de binnenplaats heeft het complex nog deels haar oorspronkelijke klassiek-Italiaanse opzet. Drie van de vier vleugels hebben op de begane grond nog de open colonnade, zoals oorspronkelijk ook op de piano nobile heeft gehad. De westvleugel van het gebouw omvatte oorspronkelijk op de piano nobile onder meer de grote zaal (de belangrijkste ruimte van het paleis, te gebruiken bij speciale gelegenheden) en zal in deze rapportage derhalve vooral als zaalvleugel worden aangeduid. De noordelijke vleugel bood oorspronkelijk op de piano nobile ruimte voor de vertrekken van Hendrik III en na zijn dood van zijn erfgenaam René van Châlon. De vleugel wordt vanwege het historische gebruik in deze rapportage doorgaans aangeduid met koningsvleugel. Op het oosten is de vleugel gericht met daarin de toegangspoort tot het gebouw, en wordt in deze rapportage poortvleugel genoemd. De laatste, op het zuiden en de stadszijde gerichte vleugel wordt de stadsvleugel genoemd. De zaalvleugel, de koningsvleugel en het noordelijke deel van de poortvleugel zijn gebouwd tussen 1536 en 1544. Tussen 1686 en 1695 werden het restanterende deel van de poortvleugel en de stadsvleugel opgetrokken.

3.2 De constructie

3.2.1 Fundering

Omtrent de fundering van het zestiende- en zeventiende-eeuwse deel van het voormalige paleis, konden binnen de kaders van dit onderzoek geen gegevens worden verzameld, anders dan dat de grotendeels vernieuwde kolommen van de colonnades aan de binnenplaats tijdens de restauratie in 1978-1980 op beton

Afb. 9 Eén van de zestiende-eeuwse kolommen en de aanzetten van de bakstenen gewelven van de vloer van de huidige eetzaal, de voormalige open colonnade onder de ridderzaal.

Afb. 10 De keldergang uit de zeventiende eeuw met de kruisgraatgewelven, gordel- en scheibogen. De opstanden tegen de oorspronkelijke muren zijn later aangebracht om grondwater buiten te houden.

Afb. 11 De gewapend betonnen vloer van de begane grond in één van de vleugels uit 1826-1828.

zijn gezet. Het is aannemelijk dat de zestiende- en zeventiende-eeuwse delen van het paleis op palen werden gefundeerd. Van de vleugels uit 1826-1828 is bekend dat deze van oudsher een palen-fundering hebben.

3.2.2 Het opgaande werk

De muren van het gebouw zijn opgetrokken in baksteen. Versieringen als zuilen, lijsten en pilasters zijn in natuursteen uitgevoerd. De bakstenen van het zestiende- en zeventiende-eeuwse zichtwerk hebben een egale zachtrode kleur. Er werd gestreefd naar een egaal gekleurd gevelbeeld. Bakstenen die qua kleur afweken, werden toegepast in binnenmuren. Het metselwerk van de zestiende-eeuwse vleugels wijkt voor wat de kleur betreft weinig af van het metselwerk van de vleugels die in de zeventiende eeuw werden opgetrokken. In de zeventiende eeuw werden wel dikkere stenen toegepast. Tien lagen in het zeventiende-eeuwse metselwerk meten gemiddeld 60 centimeter, zo'n zes centimeter meer dan het zestiende-eeuwse muurwerk.

Natuursteen dat is toegepast is ledesteen, Gobertangesteent en hardsteen.³

Ten tijde van de verbouwing tot academiegebouw is veel van de natuurstenen muurversiering verdwenen. Vooral gedurende restauraties en renovaties in de tweede helft van de twintigste eeuw werd veel van het resterende natuursteen vernieuwd.

3.2.3 De vloerconstructies

- *De kelders annex het souterrain*

Specifieke gegevens over de constructie van de keldervloeren van het gebouw kon binnen de kaders van dit onderzoek niet worden verkregen. Bekend is wel dat het huidige vloerniveau hoger ligt dan oorspronkelijk het geval was. Dit heeft vermoedelijk te maken met aanpassingen die werden doorgevoerd om problemen met grondwater te verhelpen. Om dezelfde reden zijn op kelderniveau de muren voorzien van een beklamping. De wijze waarop de keldervloeren in de vleugels van 1826-1828 zijn geconstrueerd, kon eveneens binnen de kaders van dit onderzoek niet worden vastgesteld.

- *Begane grond*

De vloerconstructie van de begane grond wordt in hoofdzaak gevormd door de gewelven van de kelders annex het souterrain. Globaal zijn drie fasen te onderscheiden, de zestiende eeuw, de late zeventiende eeuw en latere, negentiende- en twintigste-eeuwse aanpassingen. Het fraaist is de constructie van de vloer van de voormalige open zuilengalerij, nu eetzaal. Hier werden in de zestiende eeuw ribloze kruisgewelven met gordelbogen en uit trommels samengestelde zuilen toegepast, de laatste voorzien van kapitelen. De zestiende-eeuwse konings- en poortvleugel hebben tongewelfde galerijen, de vertrekken daarlangs zijn grotendeels van tongewelven voorzien. Delen van deze gewelven zijn verwijderd; in 1948-1950 ten behoeve van de huidige trap en omstreeks 1970 vanwege de realisatie van sanitaire ruimten. Bij deze laatste verbouwing werd zo'n veertien meter van het gewelf gesloopt.⁴

De draagconstructie van de vloeren van de begane grond van de bouwdelen die in 1686-1695 werden opgetrokken, heeft in de galerij ribloze kruisgewelven waarbij met muraalbogen, penanten en gordelbogen is gewerkt. De gordel-

3 Van Wezel, p. 187.

4 Van Wezel, p. 255.

Afb. 12 De kolommen en gewelven van de voormalige open colonnade van de zaal-vleugel, nu eetzaal.

Afb. 13 Foto gemaakt tijdens de verbouwing in 1994-1995 (bron: Van Wezel).

bogen en penanten zijn oorspronkelijk voorzien geweest van een rode pleister waar middels schijnvoegen metselwerk werd geïmiteerd (op enkele plekken nog aanwezig). De vertrekken in deze vleugels hebben in de oorspronkelijke toestand ook ribloze kruisgewelven. Een deel van deze gewelven is in de loop van de twintigste eeuw gesloopt, waarna een betondek werd toegepast. Van Wezel vermeldt in zijn monografie over het gebouw dat alle gewelven anderhalve steen dik zijn (32 centimeter).⁵ De begane grondvloer van de hoek-torens is geconstrueerd op koepelgewelven. De vleugels uit 1826-1828 hebben een in 1948-1950 aangebrachte betonvloer met balken die halverwege worden ondersteund middels een onderslagbalk op kolommen.

- *Piano Nobile*

De vloerconstructie van de piano nobile bestaat globaal uit drie delen. De zaal-vleugel heeft een vloer die wordt gedragen door de zestiende-eeuwse ribloze kruisgewelven, driezijdige ribloze gewelven, de gordelbogen en de 54 zuilen van de voormalige open zuilenhal. De overige vleugels hebben in baksteen gemetselde, kruisgraatgewelven met in ledesteen uitgevoerde gordel- en scheibogen. Vermoedelijk heeft de koningsvleugel oorspronkelijk een vloer met zogenaamde oogplavuizen gehad. De vloeren van de vertrekken zijn hoofdzakelijk nog uitgevoerd als uit moerbalken en kinderbinten samengestelde balklagen uit de zestiende- en de late zeventiende eeuw. Wijzigingen hebben met name in de loop van de twintigste eeuw plaatst gevonden. In de koningsvleugel werd een trappenhuis toegevoegd en waar omstreeks 1970 sanitaire ruimten werden gecreëerd, moest de balklaag plaats maken voor een constructie van gewapend beton. Op foto's van tijdens de verbouwing in 1994-1995 zijn veel van de samengestelde balklagen te zien. De moerbalken meten 33 bij 40 centimeter, kinderbinten hebben een doorsnede van zo'n 11 bij 12,5 centimeter. Van Wezel meldt dat de binten oorspronkelijk in de moerbalken waren gekeept en dat de af-

Afb. 14 De kolommen en gemetselde gewelven op de begane grond, de gedeeltelijke draagconstructie van de vloer van de piano nobile.

stand tussen de inkepingen gemiddeld 21 centimeter bedroeg.⁶ Verder merkt de auteur op dat in enkele vertrekken een aantal binten vernieuwd of verplaatst is. Daarnaast stelde Van Wezel vast dat de voormalige kleine garde-robe nog een in steen uitgevoerd gewelf heeft. De auteur vermoedt

5 Van Wezel, p. 250.

6 Van Wezel, p. 282.

dat de ruimte een soort brandvrije plek is geweest om kostbaarheden op te bergen.⁷

De vleugels uit 1826-1828 hebben een in 1948-1950 aangebrachte betonvloer met balken die halverwege worden ondersteund middels een onderslagbalk op kolommen.

- Tweede verdieping (voormalige zoldervloer)

De vloerconstructies van de huidige tweede verdieping zijn grotendeels samengesteld uit moerbalken en kinderbinten waarover houten vloeren zijn aangebracht. Deze constructie is aan te treffen in de koningsvleugel, de poortvleugel en de stadsvleugel. De vloerconstructie hoort van oorsprong bij de vloer van de zolder. De zolder werd in de periode 1826-1828 tot een volwaardige verdieping gemaakt. Wijzigingen aan de balklagen hebben plaatsgevonden toen er in 1948-1950 een nieuwe trap in de koningsvleugel werd gemaakt en er omstreeks 1970 natte cellen werden ingericht. Ter plaatse van de te maken toilet- en wasruimten zijn toen betonvloeren aangebracht.

Tijdens de verbouwing van 1978-1980 werd ter plaatse van de meest oostelijke travee van de koningsvleugel vastgesteld dat boven het stucgewelf van de galerij nog een eikelhouten balklaag aanwezig is.⁸ Deze zestiende-eeuwse constructie is vermoedelijk ook in de overige traveeën nog aanwezig. De stucgewelven zijn in de periode 1686-1695 aangebracht.⁹ Dit is onder meer af te leiden uit de gestuukte consoles met de initialen van Willem III en Mary II, toenmalige eigenaars.

Afb. 15 Twee maal een dwarsdoorsnede, links over de zaalvleugel, rechts over de stadsvleugel met de vloerconstructies weergegeven.

⁷ Van Wezel, p. 299.

⁸ Van Wezel, p. 290.

⁹ Van Wezel, p. 291.

De vloer van de tweede verdieping in de zaalvleugel dateert van 1826-1828. Daarvoor was immers op het niveau van de piano nobile sprake van een grote zaal die deels verlicht werd door het daglicht dat door de vensters in de opzetgevels ter beëindiging van de steekappen binnentrad. De huidige vloer heeft een constructie die volgens tekeningen is samengesteld uit moerbalken en kinderbinten. Vermoedelijk hebben de moerbalken oorspronkelijk de ruimte in één keer overspannen. Op een plattegrond uit 1890 is te zien dat de overspanning van de moerbalken dan is gereduceerd doordat per moerbalk een gietijzeren kolommen in het midden is geplaatst. De gietijzeren kolommen worden in 1948-1950 verwijderd. Onder de moerbalken worden vermoedelijk stalen balken aangebracht, ondersteund door een dubbele rij stalen kolommen. Tussen de balken worden tongewelven gemaakt, vermoedelijk in beton. De vleugels uit 1826-1828 hebben een in 1948-1950 aangebrachte betonvloer met balken die halverwege worden ondersteund middels een onderslagbalk op kolommen.

- Zolder

De zoldervloeren van het complex zijn alle aangebracht in de tijd dat het voor-malige paleis werd omgebouwd tot huisvesting voor de KMA. Ten behoeve van de nieuwe functie werd namelijk een tweede verdieping aan het complex toegevoegd. De constructie van de zoldervloer bestaat, voor zover dit kon worden vastgesteld (op enkele plekken konden vloerdelen worden uitgenomen) uit in de lange gevels opgelegde moerbalken waarop kinderbinten rusten. Moerbalken en binten zijn uitgevoerd in grenenhout. De vloerdelen zijn op de binten gespijkerd. De vloerdelen grijpen ineen middels zogenaamde losse veren. De vloerdelen zijn niet zolderbreed.

3.2.4 De kapconstructie

Tijdens de verbouwing van voormalig paleis tot huisvesting voor de KMA in de periode 1826-1828 werd aan het complex een tweede verdieping toegevoegd. Dit gebeurde door de bestaande, zestiende en deels zeventiende-eeuwse kapconstructie te slopen, gevels en muren hoger op te trekken en een nieuwe zoldervloer en kapconstructie aan te brengen.¹⁰ Deze grenenhouten kapconstructie bestaat uit gelijksoortige spantreeksen waarbij dekbalkjucken met schuin geplaatste spantbenen wordt gecombineerd met een bovenwerk bestaande uit nokstijl, schoren en steekschoren. De spanten die zijn toegepast bij de koningsvleugel, de poortvleugel en de stadsvleugel, wijken af van de spanten in de zaalvleugel en de vleugels die werden toegevoegd in 1826-1828. Dit komt vanwege de colonnades in de eerst genoemde vleugels. De kapconstructies zijn op zo'n manier samengesteld dat de verticale krachten op de zuilen van de colonnades zoveel mogelijk worden gereduceerd. Ter plaatse van de muur die de colonnades scheidt van de kamers, is onder de dekbalk een standvink met korbeel aangebracht. De grootste krachten op de kapconstructie worden als gevolg daarvan middels de genoemde muur en de buitengevels naar het fundament afgedragen. De vorm van de kapconstructie vertoont dus grote samenhang met de opzet van het complex. De zaalvleugel en de vleugels die werden opgetrokken in 1826-1828 hebben symmetrisch opgezette spanten. In het midden zijn, recht onder de nokstijl, standvinken zonder korbeels toege-

¹⁰ Er konden binnen de kaders van dit onderzoek geen gegevens worden verzameld over de gesloopte kapconstructie uit de zestiende- en zeventiende eeuw.

Afb. 16 De vloerconstructie van de zolder ter plaatse van het zestiende-eeuwse trappenhuis. Te zien zijn een morbalk en een raveelbalk ten behoeve van het trapgat.

Afb. 17 Een deel van het kapsant in de koningsvleugel dat het dichtst bij het trapgat is geplaatst.

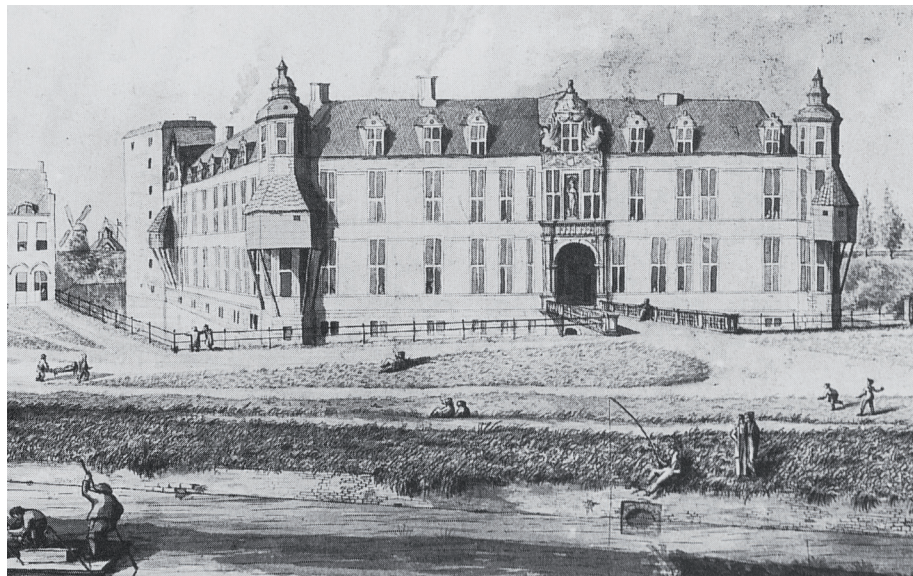
Afb. 18 Een voor de vroege negentiende eeuw vrij ongebruikelijke combinatie van gehakte en gegutste merken. De toepassing van gutsmerken is vermoedelijk ingegeven om onderscheid aan te brengen tussen de spanten die op de koningsvleugel moesten worden geplaatst en de spanten die bestemd waren voor de stads- en poortvleugel.

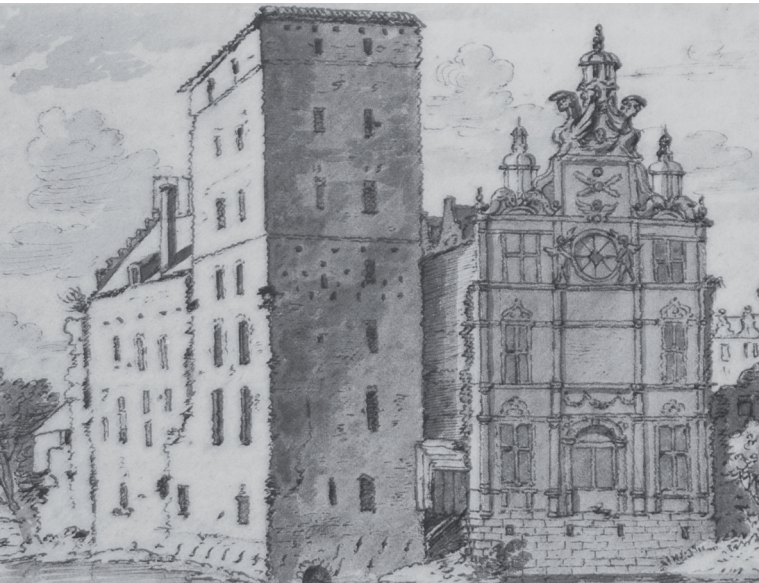
past. Hierdoor is vast te stellen dat de in 1826-1828 opgetrokken vleugels van oorsprong een structuurbepalende tweedeling hebben gehad. Op de spanten zijn stelselmatig telmerkreeksen aangetroffen. De koningsvleugel, de zaalvleugel en de vleugels uit 1826-1828 hebben gehakte merken. De koningsvleugel is gemerkt II tot en met XVII waarbij de reeks van west naar oost oploopt. Bij de zaalvleugel zijn gelijksoortige merken toegepast, alleen zijn de spanten hier niet 'in volgorde' geplaatst. Dit geldt ook voor de spanten in de vleugels uit 1826-1828, waar de merken I, II, III, IIII en V zijn toegepast. Bij de stadsvleugel en de poortvleugel is op afwijkende wijze gemerkt. Gehakte merken worden hier gecombineerd met gutsmerken (die in de eerste helft van de negentiende eeuw gewoonlijk niet meer werden gebruikt). De vijf- en tientallen zijn gehakt (V en X), de eenheden daartussen zijn gegutst. Een onderscheid tussen links en rechts middels richtingsmerken was niet nodig vanwege de asymmetrische opzet van de spanten waardoor ieder onderdeel aan de hand van de pengaten en inkepingen geïdentificeerd kon worden. Op de meeste spanten is graffiti aan te treffen, merendeel uit de negentiende eeuw. Het betreft vooral namen, initialen en data van gebruikers van het gebouw, maar ook van werklieden die onderhoud of herstel aan de daken van het complex pleegden.

3.3 Het exterieur

3.3.1 Het paleisfront en de gevels van de konings- en de stadsvleugel
De op het oosten gerichte frontgevel van het voormalige paleis is in drie fasen tot stand gekomen en nadien meerdere malen gerestaureerd, gerenoveerd en aangepast. Tussen 1536 en 1544 werden de toegangspoort en het deel van de gevel rechts daarvan gebouwd. Deze gevel had boven een met natuursteen bekleed souterrain, de begane grond en de piano nobile. De gevel was voorzien van horizontaal lijstwerk, kruisvensters en enkele dakkapellen, welke vermoedelijk op de kroonlijst van de gevel rustten. Tussen 1686 en 1695 werd de gevel in de richting van de stad uitgebreid (volgens het zestiende-eeuwse

Afb. 19 Reproductie van een door H.M. Haus gemaakt-te aquarel uit 1806 met zicht op het voormalige paleis. Op de afbeelding is de kasteelgracht nog te zien en een kasteeltoren op de plek waar in 1826-1828 één van de twee nieuwe vleugels zou verrijzen. Het gebouw heeft ook nog haar kruisvensters.

Afb. 20 Het front van het voormalige paleis. Het zestiende- en zeventiende-eeuwse faseverschil laat zich tegenwoordig niet meer zien. Het karakter van de gevel wordt in hoge mate bepaald door de negentiende-eeuwse vorm van de vensters, het dempen van de gracht en de ophoging die in 1826-1828 heeft plaatsgevonden. Zestiende-eeuwse onderdelen zijn de orangerode bakstenen, de Henricuspoort en de hoektorens in grondvorm. De versobering van het exterieur is passend voor de bestemming die het complex in 1828 kreeg.

Afb. 21 De op het noorden gerichte gevel van de koningsvleugel met nog enig zestiende-eeuws metselwerk dat aan de hand van de oranje kleur vrij eenvoudig te duiden is.

Afb. 22 Een reproductie van een aan de kunstenaar Valentijn Klotz toegeschreven tekening van het kasteel van Breda met links het restant van het kasteel dat Jan van Polanen tussen 1350 en 1362 liet bouwen en rechts de kopgevel van de zaalvleugel die tussen 1536 en 1544 in opdracht van Hendrik III en zijn opvolger werd gebouwd.

plan), op een zodanige wijze, dat een nagenoeg spiegelsymmetrisch gevelfront ontstond met op de hoeken torens (achthoekig in grondplan) en centraal de via een ophaalbrug te benaderen poort. Boven de met halfzuilen en architraaf omlijste poort bevond zich een beeldnis geflankeerd door kruisvensters, en op het zolderniveau een rijk versierde dakkapel bij wijze van geveltop. De architraaf droeg de naam HENDRICUS, naar de bouwheer. De beeldnis zou naar verluidt oorspronkelijk een beeld van de bouwheer hebben bevat. In 1826-1828 werd het gevelfront ingrijpend veranderd. Door het dempen van de paleisgracht verdween het souterrain uit het zicht. De bestaande kruisvensters werden vervangen door schuifvensters en er werden vensteropeningen toegevoegd. De gevel werd met een verdieping verhoogd waarbij de oorspronkelijke kroonlijst verdween. Gelijktijdig werd de bovenste geleding van de hoektorens vernieuwd, de torenspitsen kwamen daarbij te vervallen. Veel van het oorspronkelijke natuursteen in de frontgevel werd in deze fase afgehakt. De beeldnis boven de poort verdween. In 1963 werd aan de torentjes een bouwlaag toegevoegd en werden nieuwe spitsen geplaatst, waarbij de historische vorm niet als uitgangspunt werd genomen. In 1909 werden in de poort nieuwe deuren geplaatst als ook de lantaarns aan weerszijden daarvan. Tijdens de restauratie van 1984-1986 werd onder meer de poortomlijsting enkele millimeters teruggehakt om het (vermoedelijk door zuur uit reinigingsmiddelen) sterk verweerde oppervlak op die manier weg te werken.

De buitengevel van de koningsvleugel dateert van tussen 1536 en 1544. Evenals bij de frontgevel is het van oorsprong met natuursteen beklede geveldeel van het souterrain door het dempen van de gracht in 1826-1828 aan het oog onttrokken. In dezelfde periode werd een verdieping toegevoegd en werden de bestaande kruisvensters vervangen door schuifvensters. Vensteropeningen werden in die periode niet bijgemaakt. Enkele profileringen van natuurstenen lijsten werden aangepast. Vrijwel al het oorspronkelijke natuursteen is tijdens twintigste-eeuwse restauraties/renovaties vernieuwd.

De buitengevel van de stadsvleugel dateert uit de periode 1686-1695 en is vermoedelijk uitgevoerd conform het oorspronkelijke ontwerp. Het is niet na te gaan in hoeverre bij de gevelindeling werd afgeweken van het zestiende-eeuwse ontwerp. Van Wezel maakt in zijn monografie over het gebouw aanmerkelijk dat de zeventiende-eeuwse bouwheer over het zestiende-eeuwse ontwerp beschikte. De gevel heeft eenzelfde transformatie doorgemaakt als de buitengevel van de koningsvleugel: het souterrain is aan het oog onttrokken, er werd een verdieping toegevoegd, kruisvensters werden vervangen door schuifvensters met onderdorpels, en profileringen van lijstwerk aangepast. Vrijwel al het oorspronkelijke natuursteen is tijdens twintigste-eeuwse restauraties/renovaties vernieuwd.

3.3.2 De kopgevels van de zaalvleugel

Het zichtwerk van de noordelijke kopgevel van de zaalvleugel is in de loop van de twintigste eeuw volledig vernieuwd. De zuidelijke kopgevel heeft op het niveau van de begane grond en de piano nobile nog enig zestiende-eeuws metselwerk (te herkennen aan de rode kleur), als ook de oorspronkelijke verticale geleding door middel van pilasters en een poort met reliëffries daarboven. De grotendeels vernieuwde basementen en kapitelen van de pilasters zijn op

Afb. 23 Van de op de stad gerichte kopgevel van de zaalvleugel resteert nog enige metselwerk en in opzet de gevelgeleding. Heel veel van de oorspronkelijke ornamentiek is in 1826-1828 verdwenen (mede vanwege de ophoging van het complex), bijna evenveel is in de twintigste eeuw vernieuwd.

Afb. 24 De op het noorden gerichte kopgevel van de zaalvleugel is in de loop van de twintigste eeuw geheel vernieuwd.

de begane grond Dorisch gedetailleerd en op de piano nobile Ionisch. Volgens klassiek Italiaanse traditie heeft de in 1826-1828 gesloopte top van de gevel Corinthische details gekend, zoals ook bij de gevels om de binnenplaats het geval was.

Het huidige karakter van de kopgevels wordt in hoge mate bepaald door de verbouwing van 1826-1828 toen de rijk versierde geveltoppen werden gesloopt om de realisatie van de tweede verdieping mogelijk te maken. In deze fase werden de zestiende-eeuwse kruisvensters vervangen door schuifvensters die inmiddels weer vernieuwd zijn. Met het vernieuwen van de vensters verdwenen de lijsten die op de bovendorpels aansloten en deel uitmaakten van de friezen. Boven de poort is een vensteropening toegevoegd. Oorspronkelijk waren de stookplaatsen van de zaal in het midden tegen de kopgevels gesitueerd. Een goed beeld van de oorspronkelijke gevels is een in 1685 door Valentijn Klotz gemaakte tekening van het paleis, waarop de zuidelijke kopgevel redelijk gedetailleerd is weergegeven.

3.3.3 De gevels aan de binnenplaats

De op de binnenplaats gerichte gevels van het voormalige paleis zijn in de negentiende- en de twintigste eeuw ingrijpend gewijzigd. Oorspronkelijk, zestiende- en zeventiende-eeuwse elementen zijn zeer spaarzaam geworden. Erg veel van het authentieke materiaal is bij de verbouwing van het paleis tot academie (1826-1828) gesloopt, veel is vernieuwd tijdens de restauraties van 1927, 1948-1950 en 1987-1980.

Oorspronkelijk kenden de zestiende-eeuwse gevels van de zaalvleugel, de koningsvleugel en het toen gerealiseerde deel van de poortvleugel een open colonnade op de begane grond en op de piano nobile. Uitzondering vormde de zaalvleugel, waar de colonnade gesloten was. In het metselwerk bevonden zich met timpaan bekroonde kruisvensters. Om de grote zaal rijkelijk van daglicht te voorzien, waren op zolderniveau steekkapjes aangebracht, ter plaatse van de gevels afgesloten met een sierlijke opzetting met rondboogvenster. Dergelijke steekkappen en opzettingen werden ook bij de andere vleugels toegepast. Hier om de zolders van daglicht te voorzien, maar ook om de schilddaken aan het oog te onttrekken (het platte dak werd voor deze paleizen als ideaal gezien). Bij de bouw van de stadsvleugel en het resterende deel van de poortvleugel tussen

Afb. 25 De zaalvleugel met haar negentiende-eeuwse gevel. Oorspronkelijk werd de gevel gedomineerd door de centrale staatsietrap en de open zuilengalerij op de begane grond.

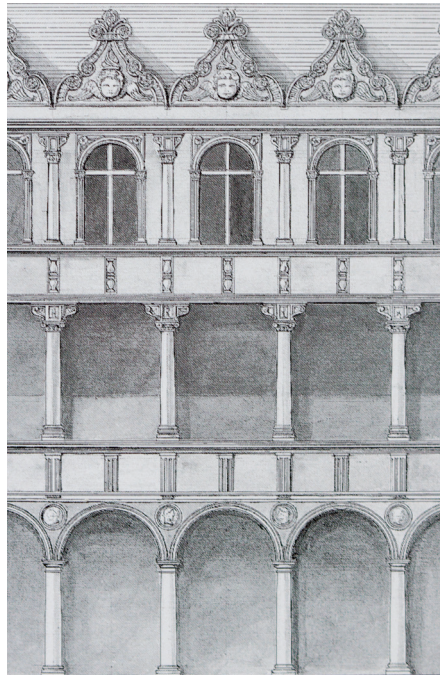

1686 en 1695, werd de opzet en architectuur van de bestaande vleugels zo goed mogelijk nagevolgd. De colonnade op de piano nobile werd echter niet open, maar gesloten uitgevoerd. In de bestaande vleugels werd de colonnade op de piano nobile dichtgezet met metselwerk en kruisvensters (conform de reeds bestaande kruisvensters van de grote zaal).

In 1826-1828 verandert het gevelbeeld ingrijpend op het moment dat het paleis wordt omgebouwd tot academie. Omdat het hele complex een extra verdieping krijgt, worden de kappen vervangen. Dit betekent ook dat de steekkappen en de opzettoppen komen te vervallen en dat de bestaande gevels hoger worden opgemetseld. In alle gevels worden bestaande kruisvensters gesloopt om plaats te maken voor schuifvensters. De gevel van de zaalvleugel krijgt een geheel nieuwe buitenschil (mede omdat hier de daarop aansluitende staatsietrap wordt gesloopt). Natuurstenen elementen worden vlak gekapt om dit mogelijk te maken en verdwijnen achter de nieuwe schil.

Afb. 26 Overzicht van de binnengevels van de overige vleugels. In de zestiende eeuw was op de piano nobile ook een open colonnade, in 1826-1828 zijn de gevels met een laag opgehoogd. Veel van de natuurstenen elementen op de begane grond zijn in de loop van de twintigste eeuw vernieuwd.

Afb. 27 Vernieuwde deuren in deels nog oorspronkelijke deuromlijstingen waarbij op de begane grond (in tegenstelling tot de piano nobile) een hoofdgestel is toegepast.

Afb. 28 Reconstructie van de zestiende-eeuwse binnen-gevel volgens Van Wezel.

De huidige gevels van de stads-, konings- en poortvleugel hebben alle op de begane grond en de piano nobile nog grotendeels de oorspronkelijke opzet. De begane grond heeft nog de open colonnade met gordelbogen, scheibogen en kruisgewelven. De colonnade bestaat uit natuurstenen zuilen met basement en kapiteel, waarop de rond gebogen arcade en het fries rusten. De Dorische zuilen, basementen en kapitelen zijn vrijwel allemaal vernieuwd tijdens de restauratie van 1978-1980, net als het metselwerk van de zwikken en het gehele hoofdgestel (metselwerk, lijstwerk en de methopen).¹¹ In de zwikken zijn boven de zuilen tondi geplaatst met daarin terracotta medaillons voorzien van portretten van beroemde Griekse en Romeinse lieden. De medaillons dateren uit 1927-1928. In dat jaar werden de bestaande medaillons vernieuwd omdat deze in slechte staat verkeerden (vooral een gevolg van de reiniging van de gevels met zoutzuur in 1893).¹² Vermoed wordt, dat de oorspronkelijke medaillons in natuursteen waren uitgevoerd.

De colonnade op de piano nobile is op Ionische wijze gedetailleerd. Op de kapitelen van de zuilen rusten voluutconsoles die het fries dragen. Veel van de onderdelen zijn vernieuwd. Het Ionische hoofdgestel is gesloopt tijdens de verbouwing tot academie in 1826-1828, gelijk met de verwijdering van de opzettoppen die voorzien waren van Korinthische halfzuilen. De gevels kenden dus oorspronkelijk een klassiek Italiaanse opeenstapeling van Dorische, Ionische en Korinthische orde. Oorspronkelijk bestond er op detailniveau een onderscheid tussen de zuilen van de zestiende-eeuwse en de (half)zuilen van de zeventiende-eeuwse vleugels. Dit onderscheid is tijdens de renovatie in 1978-1980 genegeerd omdat men er vanuit ging dat de zeventiende-eeuwse zuilen vanwege het verschil in detaillering niet oorspronkelijk waren.

De gevel van de zaalvleugel heeft haar huidige aanzien gekregen in 1826-1828, waarbij de vensterassen corresponderen met de oorspronkelijke travee-indeling. De gevel heeft op de begane grond, de bel-etage en de tweede verdieping schuifvensters met een negentiende-eeuwse raam- en roedenindeling. De middenas is boven het venster op de begane grond gesierd met een klok.

3.3.4 De gevels van de vleugels uit 1826-1828

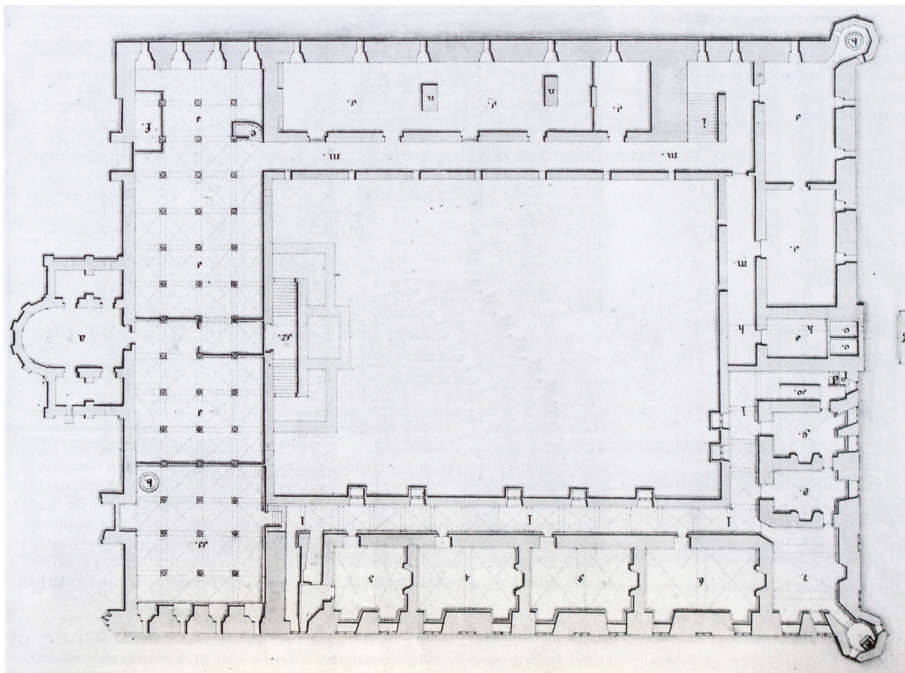
De gevels van de vleugels die in 1826-1828 werden toegevoegd zijn, passend bij de functie van militaire academie, sober vormgegeven. De enige architectonische elementen die in de gevel zijn toegepast, zijn plint, gootlijst en hoeklisenen. De gevels hebben een zeer regelmatige indeling in vensterassen. De onder strekse bogen uitgespaarde vensteropeningen hebben hardstenen onderdorpels. De vensters zijn vormgegeven naar voorbeeld van de schuifvensters uit het tweede kwart van de negentiende eeuw. Op het niveau van het souterrain zijn kleine vensters met diefijzers opgenomen. Tegen de gevel zijn enkele stalen trappen geplaatst die als vluchtweg dienen. Ter plaats is de vensterindeling aangepast.

11 Bekend is, dat enkele van het paleis afkomstige zuilen elders zijn geplaatst, bijvoorbeeld in het pand Vismarktstraat 15 (Van Wezel, p. 339).

12 Van Wezel, p. 340.

Afb. 29 De noordelijke van de twee in 1826-1828 opgetrokken vleugels.

Afb. 30 Plattegrond van de kelder / het souterrain zoals getekend door Philip Willem Schonk in 1768 (legenda verwijderd door auteur).

13 Over Philip Willem Schonck: http://www.biografischwoordenboek gelderland.nl/bio/5_Philip_Willem_Schonck.

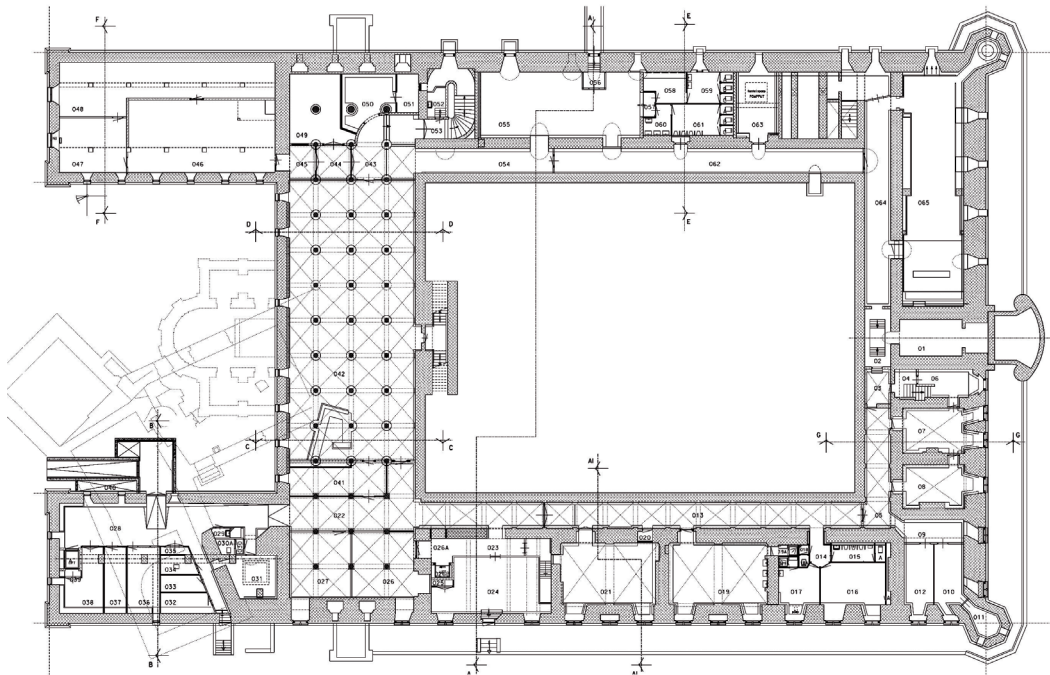
3.4 Het interieur

3.4.1 De kelder / het souterrain

Vergelijking van de huidige plattegrond van de kelder annex het souterrain met de oudst bekende plattegrondtekening (Schonck 1768), geeft een goed beeld van de veranderingen die sinds het derde kwart van de achttiende eeuw zijn doorgevoerd.¹³ In hoofdopzet is er qua indeling in het souterrain niet bijster veel veranderd. Erg vreemd is dit ook niet, omdat veel muren en de zuilen in de zaalvleugel een dragende functie hebben. De voornaamste veranderingen aan de indeling betreffen het wijzigen van de omvang van de vertrekken langs de galerijen door sloop of juist plaatsing van dwarsmuren, eventueel gepaard gaand met het verplaatsen van deuropeningen en doorgangen. Daarbij valt op dat de indeling van de koningsvleugel en het oudste deel van de poortvleugel ingrijpend veranderd is dan die van de stadsvleugel waar de vertrekken nog hun achttiende-eeuwse en vermoedelijk oorspronkelijke omvang hebben en de meeste deuropeningen nog zijn gesitueerd zoals op de tekening van 1768. Belangrijke twintigste-eeuwse wijzigingen zijn de realisatie van twee sanitaire ruimten (ter plaatse zijn gewelven gesloopt) en het plaatsen van een nieuwe trap in de koningsvleugel. Verder is het dichtzetten van de vensteropeningen aan de zijde van de binnenplaats ingrijpend te noemen omdat hierdoor geen daglicht meer in de gang treedt. De lichtopeningen werden dichtgezet omdat er ter plaatse een betonnen balk onder de zuilen van de colonnade op de begane grond werd aangebracht.

De afwerkingen van het souterrain zijn hoofdzakelijk twintigste-eeuws. De vloeren zijn alle voorzien van twintigste-eeuwse materialen (veelal vloer- tegels en baksteen), de muren zijn grotendeels bepleisterd/gecementeerd en gewit. Op een enkele plek is een restant aan te treffen van de oorspronkelijke

Afb. 31 Plattegrond van de kelder in de tegenwoordige toestand. Tekening aan- geleverd door de opdracht- gever.

Afb. 32 De huidige grote eetzaal met de grotendeels oorspronkelijke draagconstructie van de vloer van de voormalige ridderzaal op de piano nobile) en vernieuwde interieurafwervingen (vloer en muren).

Afb. 33 De Nassauzaal gerealiseerd in de periode 1948-1950 wordt gebruikt voor officiële gelegenheden. De muren worden gesierd met schilderijen van prinses, vorsten en vorstinnen.

Afb. 34 De uit 1948-1950 daterende hal en garderobe horend bij de Nassauzaal.

muurafwerking. De pilasters van de kruisgraatgewelven in de zeventiende-eeuwse vleugels hebben oorspronkelijk een rode bepleistering gehad met daarop in wit schijnvoegen. Deuren en deurkozijnen van voor de twintigste eeuw zijn er niet meer.

3.4.2 De begane grond

De indeling van de begane grond is in hoofdopzet, de vleugels met open colonnades langs de binnenhof, nog zoals in de zestiende eeuw beoogd. Kamer- en ruimte-indelingen zijn alle in de twintigste eeuw ontstaan. De huidige grote eetzaal is oorspronkelijk een open zuilenhal geweest die later is dichtgezet. Middels scheidingswandjes is vrij recent een ruimte voor uitgifte van maaltijden gecreëerd. Vanwege de zestiende-eeuwse natuurstenen zuilen, de in schoonmetselwerk uitgevoerde gordelbogen en de kruisgewelven is de huidige grote eetzaal het meest indrukwekkende vertrek van het hele complex. De afwerkingen van het interieur dateren uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Op de eetzaal sluiten de galerijen langs de binnenhof aan. De portalen die de eetzaal ontsluiten zijn in 1948-1950 gerealiseerd op de plaats van deuren. De galerijen hebben ook nog de oorspronkelijke gewelven, de kolommen zijn grotendeels vernieuwd tijdens de restauratie van het exterieur in 1978-1980 en de vloer is twintigste-eeuws. Uit de zestiende- en zeventiende eeuw dateren nog grotendeels de trappenhuizen, al zal er aan de muren in de loop van de twintigste eeuw wel het een en ander zijn vernieuwd. Vergelijking van de huidige plattegrond met achttiende- en negentiende-eeuwse plattegronden laat zien dat de huidige scheidingsmuren tussen de verschillende vertrekken vrijwel alle twintigste-eeuws zijn. De verbouwing in 1948-1950 is ingrijpend geweest. In de stadsvleugel werden de garderobe met toiletten en hal horende bij de toen gemaakte Nassauzaal ondergebracht. De Nassauzaal heeft een parketvloer, paneeldeuren met omlijstingen en vlakke, verlaagde plafonds, merendeels uit 1948-1950 (het verlaagde plafond is van later datum). Aan de muren hangen de portretten van de prinsen, koningen en koninginnen van het geslacht Van Nassau. De aangrenzende bar heeft eveneens een parketvloer en een verlaagd plafond. De bar is vernieuwd, mogelijk in de jaren zeventig. De hal heeft een rond grondplan en een vloer die in natuursteen is uitgevoerd. De muren zijn

Afb. 35 De in de jaren negentig van de twintigste eeuw gecreëerde en afgewerkte eetzaal voor de corporaals.

Afb. 36 De kantine in de koningsvleugel heeft een inrichting en afwerking die dateert uit de tweede helft van de twintigste eeuw.

Afb. 37 Het in beton uitgevoerde trappenhuis uit 1948-1950 geplaatst in de koningsvleugel van het complex. Vormgeving en afwerkingen zijn karakteristiek voor de bouwtijd.

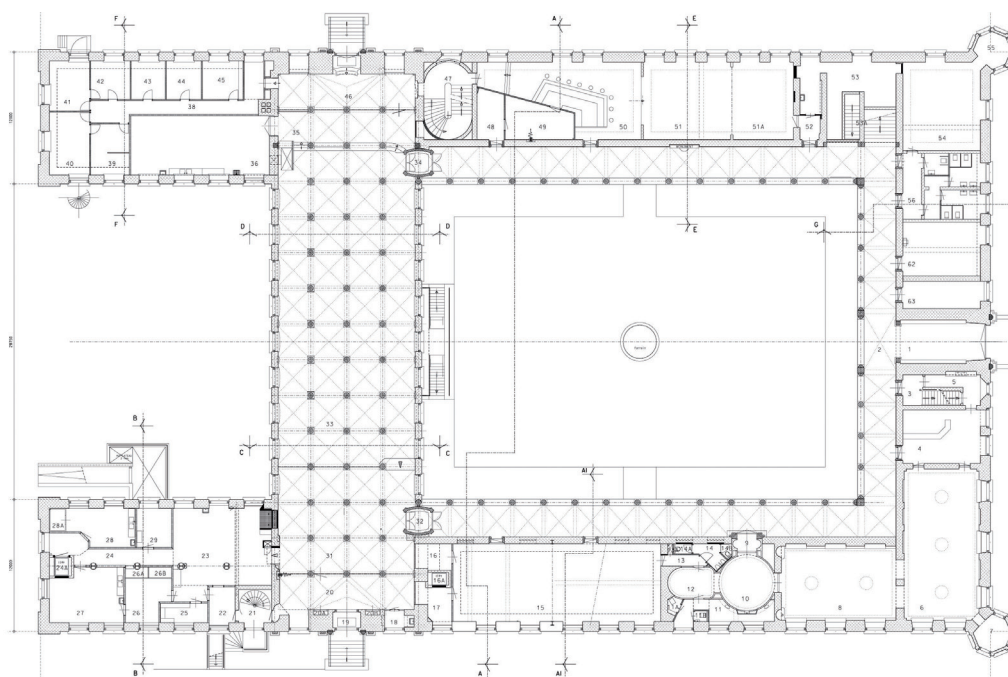
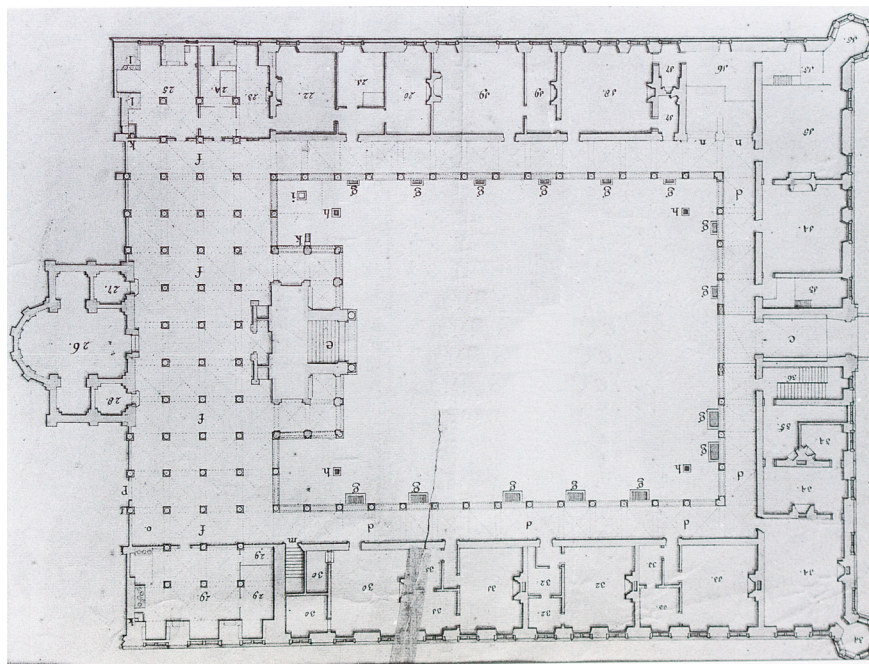

voorzien van behangsel. De huidige eetzaal die aan de hal van de Nassauzaal grenst, is in 1994-1995 gecreëerd door een indeling uit 1948-1950 te slopen. Er ligt een plavuizenvloer, wanden en plafonds zijn uit de jaren negentig en eenvoudig van aard.

De koningsvleugel heeft een in 1948-1950 toegevoegd trappenhuis met voor de tijd karakteristiek, ovaalvormig grondplan en materiaalafwerking, en een grote kantine die vermoedelijk in de jaren zeventig werd gemaakt door een bestaande, twintigste-eeuwse indeling te verwijderen. Parketvloer, muurafwerkingen en plafonds zijn alle uit het laatste kwart van de twintigste eeuw. De bar is van na 1994-1995.

Afb. 38 Eén van de vrij recent ingerichte keukens in de vleugels uit 1826-1828.

Afb. 39 Plattegrond van de begane grond door Philip Willem Schonck uit 1768 waarop onder meer de staatsietrap en de kapel nog zijn weergegeven. De hoofdstructuur van de begane grond is sindsdien niet meer veranderd, de kamer- en ruimte-indeling meer dan eens. Veel van de scheidingsmuren op de tekening zijn in de twintigste eeuw gesloopt, deuren werden verplaatst en stookplaatsen kwamen te vervallen (legenda verwijderd door auteur).

Afb. 40 De plattegrond van de begane grond in de tegenwoordige toestand. Tekening aangeleverd door de opdrachtgever.

Het zestiende-eeuwse deel van de poortvleugel heeft een recente kantoor- en vergaderruimte gescheiden door een toiletgroep uit vermoedelijk de jaren 1994-1995. De interieurs zijn alle uit de tweede helft van de twintigste eeuw. De vleugels uit 1826-1828 zijn ingericht als keukens, waarbij in de noordelijke vleugel ook enkele kantoorruimten zijn ingericht en in de zuidelijke vleugel bergingen voor levensmiddelen zijn gemaakt. De inrichting dateert vrijwel geheel van na 1994. Uitzondering vormt de spiltrap in de zuidelijk vleugel. De trap is voor het eerst weergegeven op een tekening van de plattegrond in 1890.

3.4.3 De piano nobile (hoofdverdieping)

De indeling van de hoofdverdieping, de piano nobile, is in hoofdopzet zoals oorspronkelijk. Dat wil zeggen dat de structuur waarbij de ridderzaal en drie vleugels samen de binnenhof omsluiten aan het einde van de zeventiende eeuw ten minste in opzet naar oorspronkelijk plan werd voltooid. Aanvankelijk is de galerij van de zestiende-eeuwse bouwdelen open geweest. De galerij zal spoedig na voltooiing van het werk zijn dichtgezet, vermoedelijk vooral omdat het Nederlandse klimaat toch niet zo geschikt bleek voor de klassiek Italiaanse opzet. Op een plattegrondtekening uit 1768 (Schonck) is een situatie weergegeven die een hoge mate van authenticiteit lijkt te hebben doordat tegen het merendeel van de kamerscheidende muren stookplaatsen zijn gesitueerd.

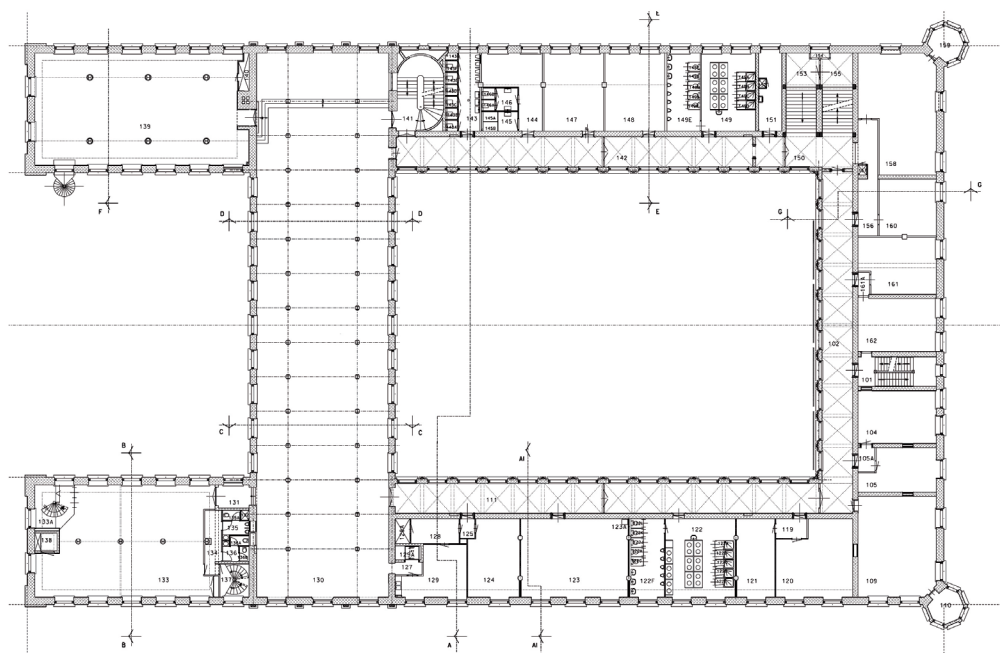
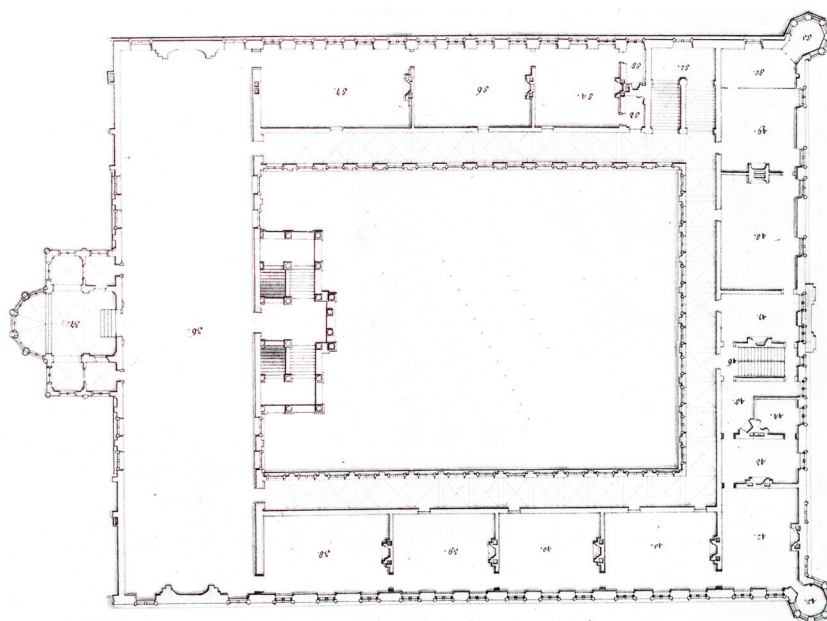
Vergelijking met de huidige plattegrond laat zien dat er tegenwoordig nauwelijks meer dwarsmuren uit 1768 en van daarvoor aanwezig zijn. De muren die de trappenhuisen afscheiden zullen oorspronkelijk zijn. In de konings- en stads-vleugel zijn op dit niveau geen oude kamer scheidende muren meer aanwezig zijn. In de poortvleugel staan nog wel vier dwarsmuren op de plek die op de tekening van 1768 is aangegeven. De kans bestaat dat deze muren een keer (grotendeels) opnieuw zijn opgetrokken vanwege stookplaatsen en rookkanalen die hier gesloopt zijn, als mede vanwege de plaatsing en verplaatsing van deuropeningen. De veranderende kamerindeling in de vleugels heeft er ook toe geleid dat veel deuropeningen verplaats zijn en dat er deuropeningen zijn toegevoegd. Ten hoogste acht van de huidige achtentwintig gang- en kamerdeuropeningen zijn gesitueerd op de positie die is weergegeven op de tekening uit 1768. Wat op de piano nobile nog wel sterk herinnert aan de oorspronkelijke opzet van het complex is de grote zaal, van oorsprong ook ongedeeld. Wel is in deze ruimte een zoldering aangebracht om een tweede verdieping te kunnen maken. Oorspronkelijk zal de zaal gewelven hebben gehad bevestigd aan de kappanten, en steekkapjes en dakkapellen ten behoeve van daglichttoetreding. De huidige indeling van de kamers op de piano nobile dateert grotendeels uit de twintigste eeuw. Op een bouwtekening van de bestaande toestand in 1948 is een situatie weergegeven die nog sterk overeenkomt met de tekening uit 1768 (er zijn in de negentiende eeuw enkele scheidingswanden toegevoegd als ook enkele deuropeningen, maar de scheidingsmuren uit de achttiende eeuw of eerder bestaan nog allemaal). De huidige indeling van de koningsvleugel dateert uit 1948-1950, de indeling van de stads-vleugel uit 1994-1995. De kamers zijn slaapvertrekken voor de cadetten en sanitaire groepen.

De vleugels met de galerijen hebben vrijwel uitsluitend recente afwerkingen in het zicht. De gangen zijn afgewerkt met parket, de muren zijn gewit en hebben een eenvoudige houten plint (XX). De twintigste-eeuwse paneeldeuren zijn gevat in kozijnen waarvan de natuurstenen omlijstingen zijn geënt op de oorspronkelijke. Op enkele plekken, waaronder de meest oostelijke deur in de koningsvleugel¹⁴, zullen (nog delen van) de omlijstingen oorspronkelijk zijn. De gewelven in de galerijen zijn in stuc uitgevoerd en dateren van 1685-1696.¹⁵ De colonnade werd vermoedelijk al voor 1600 dichtgemetseld vanwege het klimaat dat zich niet zo leende voor een Klassiek Italiaanse opzet. De eveneens in stuc uitgevoerde consoles onder de gordelbogen dragen de initialen van Willem en Mary. De enige zestiende-eeuwse elementen zijn de natuurstenen stukken ter opluistering van de hoofdtrap en vermoedelijk delen van de enkele deuroplijstingen.

14 Van Wezel, p. 298.

15 Van Wezel, p. 291.

Afb. 41 Plattegrond van de piano nobile door Philip Willem Schonck uit 1768 waarop onder meer de staatsietrap en de kapel nog zijn weergegeven. De hoofdstructuur van de piano nobile is sindsdien niet meer veranderd, de kamer- en ruimte-indeling meer dan eens. Veel van de scheidingsmuren op de tekening zijn in de twintigste eeuw gesloopt, deuren werden verplaatst en stookplaatsen kwamen te vervallen (legenda verwijderd door auteur).

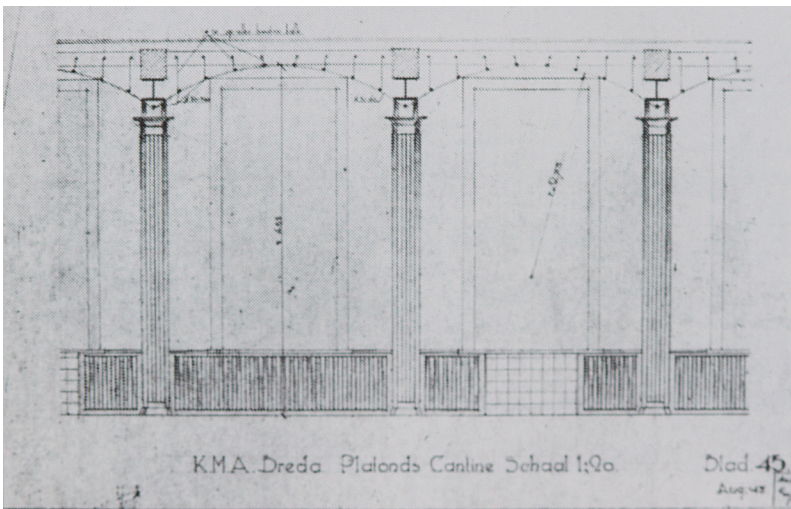

Afb. 42 De plattegrond van de piano nobile in de tegenwoordige toestand. Tekening aangeleverd door de opdrachtgever.

De kamers op het niveau van de piano nobile hebben voor zover kon worden vastgesteld alle recente afwerkingen op vloeren en muren. De meeste kamers dienen als slaapvertrek voor de cadetten. De vloeren zijn afgewerkt met linoleum, de muren zijn voorzien van een vezelbehang en er zijn verlaagde systeemplafonds aanwezig. Ter bescherming van de muren zijn stootborden aangebracht. Sanitaire ruimten hebben tegelvloeren en wandtegels als mede verlaagde systeemplafonds. De ruimten zijn tijdens de verbouwing van 1994-1995 gerealiseerd of gemoderniseerd. Boven de verlaagde systeemplafonds zijn veelal vlakke stucplafonds op een drager van steengas aan te treffen. Op sommige plekken is een ouder stucplafond (eveneens vlak) te zien, op een drager van riet. Deze plafonds en plafondresten ogen op het oudst laat

Afb. 43 De voormalige ridderzaal met kolommen en gewelfd plafond uit 1948-1950, als ook de parketvloer.

Afb. 44 Bouwtekening van de voormalige ridderzaal met de kolommen in aanzicht en de plafonds en negentiende-eeuwse balken in doorsnede. Tekening uit augustus 1948.

Afb. 45 De gang op niveau van de piano nobile, ter plaatse van de poortvleugel. De gewelven dateren uit de fase 1686-1695.

Afb. 46 In stuc uitgewerkt kapiteel uit 1686-1695 met de gekroonde W.R. initialen die staan voor Willem Rex.

Afb. 47 Twintigste-eeuwse deur met een omlijsting die gekopieerd is van de oorspronkelijke deuromlijstingen waarvan nog een enkel exemplaar in situ aanwezig is (de deur links van het zestiende-eeuwse trappenhuis).

Afb. 48 Natuurstenen pilasters, kapitelen en bogen ter plaatse van het zestiende-eeuwse trappenhuis, gezien op het niveau van de piano nobile.

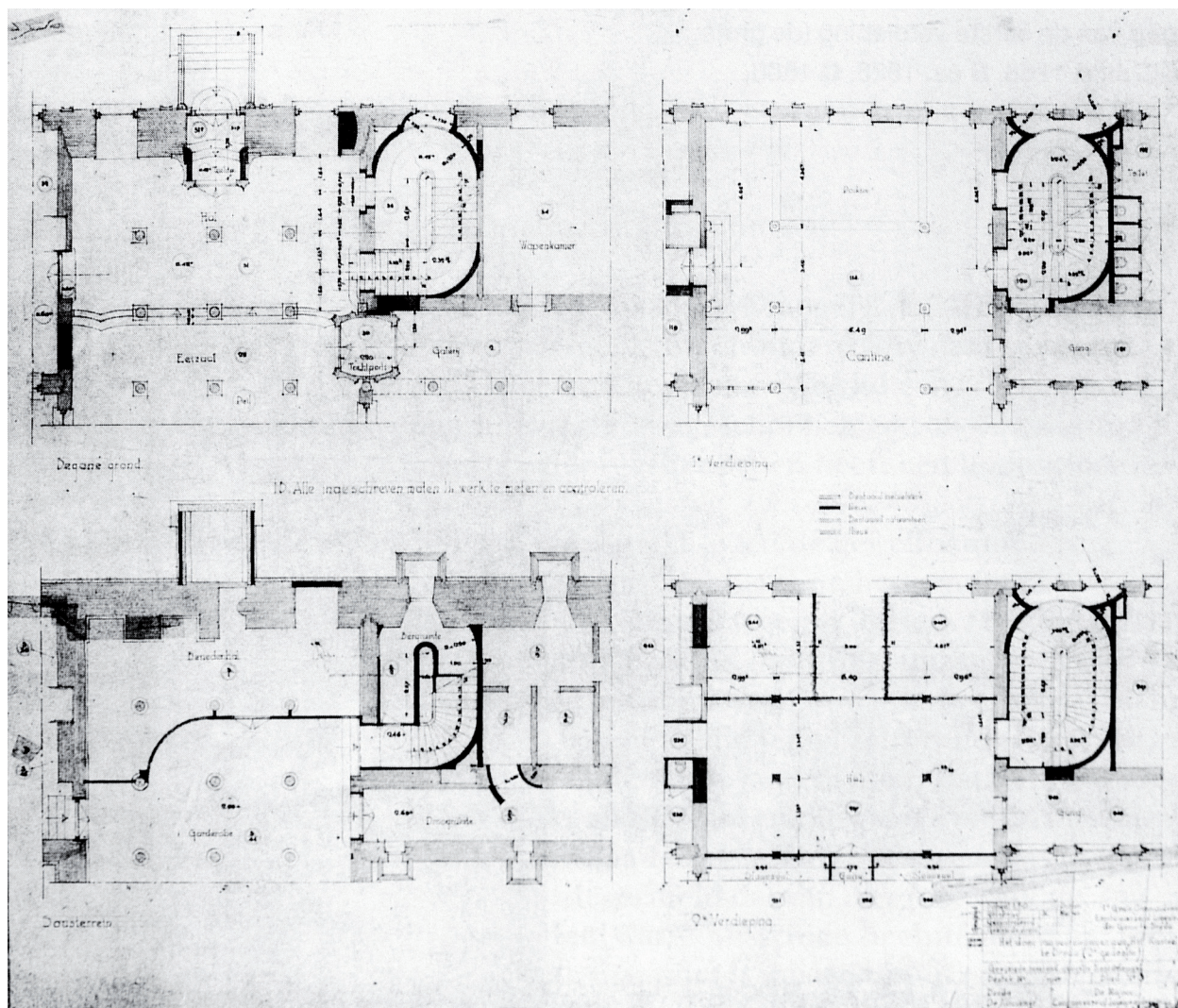
Afb. 49 Het zeventiende-eeuwse trappenhuis in de poortvleugel gezien op het niveau van de piano nobile. De trap is vermoedelijk negentiende-eeuws. Historische karakteristieken zijn tegenwoordig weggewerkt achter nieuwe treden en plaatwerk.

negentiende-eeuws en zijn aangebracht op een regelwerk dat tegen de binten van de zolderbalklaag is gespijkerd. Tijdens de verbouwing in 1994-1995 werd in de koningsvleugel een restant aangetroffen van een overwelling van de ruimte die op de tekening van Schonck staat aangeduid als klein kabinet (aansluitend op de trap).¹⁶

De grote zaal heeft een parketvloer en een gewelfd plafond aangebracht tijdens de verbouwing van 1948-1950. Vermoedelijk zijn de plafonds in steengaas uitgevoerd. Gelijktijdig zijn de huidige, met hout omklede, stalen kolommen aangebracht die de negentiende-eeuwse moerbalken van de in 1826-1828 toege-

16 Van Wezel, p. 299.

Afb. 50 Bouwtekening uit 1948 voor de te maken trap in de koningsvleugel.

Afb. 51 Het huidige interieur van de noordelijke vleugel uit 1826-1828, vrij recentelijk nog gemoderniseerd. De kolommen dateren uit 1948-1950, de parketvloer vermoedelijk ook.

Afb. 52 Het huidige interieur van de zuidelijke vleugel uit 1826-1828, vrij recentelijk nog gemoderniseerd. De kolommen dateren uit 1948-1950, de parketvloer vermoedelijk ook.

voegde vloer van de tweede verdieping ondersteunen. Daarvoor werden de balken halverwege ondersteund door in gietijzer uitgevoerde kolommen. De wandafwerking van de zaal met lambrisering en kastruimte dateert uit de jaren zeventig van de twintigste eeuw. In dezelfde periode en later nog eens werden ook de zalen in de vleugels uit 1826-1828 gemoderniseerd. Deze zalen hebben daarbij wel de gewapend betonnen kolommen behouden die tijdens de verbouwing in 1948-1950 werden aangebracht ter ondersteuning van de negentiende-eeuwse balken van de vloerconstructie van de tweede verdieping.

3.4.4 De tweede verdieping

De tweede verdieping werd in 1826-1828 opgetrokken. Daarbij konden van de voormalige zolderindeling gangmuren, rookkanalen en de opbouw van de trappenhuizen behouden blijven. Vermoedelijk zijn in 1826-1828 op deze verdieping slaapzalen ingericht. Deze indeling middels wanden en schotten is te zien op een plattegrond uit 1883. De schotten ontbreken op de tekening van 1890. De huidige indeling van de tweede verdieping dateert grotendeels uit 1948-1950 toen op de verdieping slaapvertrekken voor twee tot negen cadetten en enkele sanitaire ruimten werden gecreëerd. Nadien zijn nog enkele kasten en technische ruimten gemaakt.

De vleugels met de galerijen hebben vrijwel uitsluitend recente afwerkingen (1994-1995) in het zicht. De gangen zijn afgewerkt met parket/zeil, de muren hebben een in kleur afwijkende lambrisering met plint en stootbord en in enkele gangen een schilderijenlijst op enkele decimeters onder de verlaagde systeemplafonds. De twintigste-eeuwse deuren zijn gevat in bijbehorende deurkozijnen. In de gangen zijn op een enkele plek nissen uitgespaard, mogelijk voor de opstelling van negentiende-eeuwse kachels (de nissen zijn weergegeven op de plattegrond uit 1890).

De kamers hebben alle recente afwerkingen op vloeren en muren. De meeste kamers dienen als slaapvertrek voor de cadetten. De vloeren zijn afgewerkt met linoleum, de muren zijn voorzien van een vezelbehang en er zijn verlaagde

Afb. 53 Gang op de tweede verdieping van de poortvleugel met louter twintigste-eeuwse afwerkingen in het zicht.

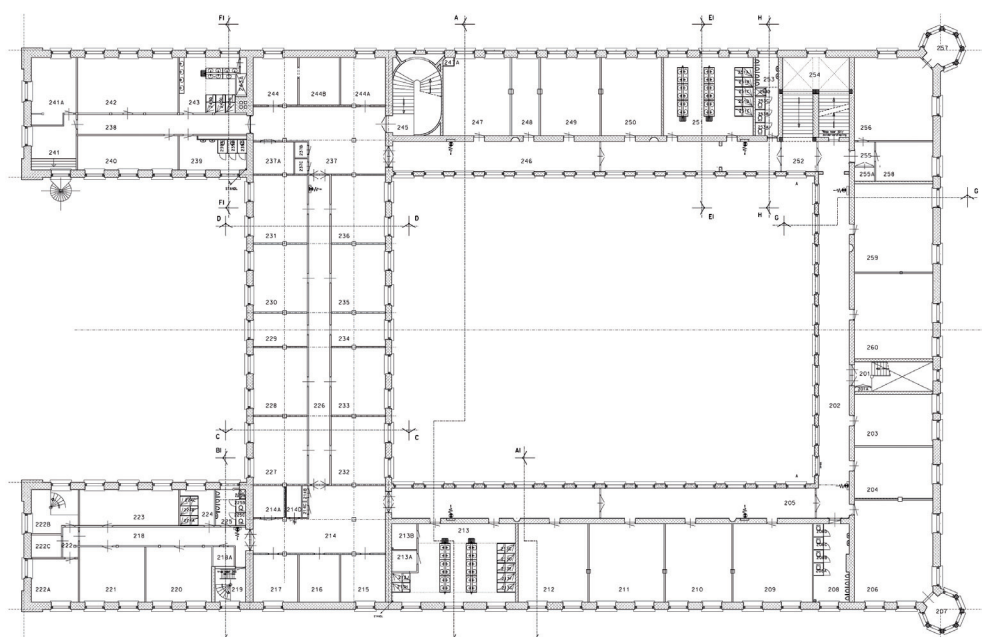
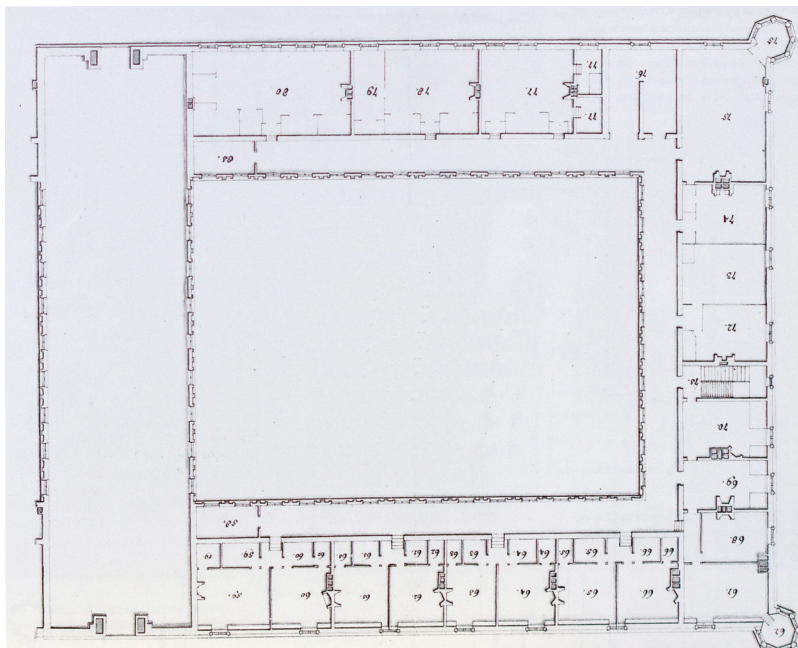

Afb. 54 Een nis in de gangmuur op de tweede verdieping, vermoedelijk in de negentiende eeuw als kachelnis gemaakt.

Afb. 55 De tweede verdieping ter plaatse van de voormalige ridderzaal met in de achtergrond één van de twee toegevoegde vleugels (1826-1828). Alle zichtbare interieurelementen en afwerkingen dateren uit 1994-1995.

Afb. 56 De toenmalige zolder op een tekening uit 1768. De zolder zou in 1826-1828 worden verbouwd tot een volwaardige verdieping waarna het complex een nieuwe dakconstructie kreeg.

Afb. 57 De tweede verdieping in de huidige toestand. Tekening aangeleverd door de opdrachtgever.

systeemplafonds aanwezig. Ter bescherming van de muren zijn stootborden aangebracht. Sanitaire ruimten hebben tegelvloeren en wandtegels als mede verlaagde systeemplafonds. De ruimten zijn tijdens de verbouwing van 1994-1995 gerealiseerd of gemoderniseerd. Boven de verlaagde systeemplafonds zijn veelal vlakke stucplafonds op een drager van steengaas aan te treffen. Op sommige plekken is een ouder stucplafond (eveneens vlak) te zien, op een drager van riet. Deze plafonds en plafondresten ogen op het oudst laat negentiende-eeuws en zijn aangebracht op een regelwerk dat tegen de binten van de zolderbalklaag is gespijkerd.

Afb. 58 Eén van de vele slaapkamers van de cadetten zoals vele op de piano nobile en de tweede verdieping. Alle elementen en afwerkingen dateren van de verbouwing in 1994-1995.

Afb. 59 Eén van de sanitaire ruimten op de tweede verdieping, ingericht in de periode 1994-1995.

Afb. 60 Boven de verlaagde plafonds van de sanitaire ruimte in de koningsvleugel is een restant te zien van een stucplafond op een rietend-rager.

Afb. 61 Boven verlaagde plafonds op de piano nobile en de tweede verdieping zijn op veel plekken stucplafonds op steengaas aan te treffen. Deze plafonds zullen uit de jaren 1948-1950 dateren.

3.4.5 De zolder

De negentiende-eeuwse zolders van het complex zijn ongedeelde ruimten welke tegenwoordig alleen worden gebruikt voor technische installaties. De zolders hebben houten vloeren die niet zijn afgewerkt. Op enkele plekken zijn afdrukken te zien van verdwenen stijlen horende bij een verdwenen indeling met houten wanden. Ook zijn nog plekken te onderscheiden waar oorspronkelijk rookkanalen door de vloer richting het dak gingen. De sporen en het beschoot van de daken in het zicht.

Ter plaatse van de trap zijn nog twee vertrekken met negentiende-eeuwse deuren. Eén van de vertrekken is een negentiende-eeuws cachot (strafcel). De deur is de oudste in het hele complex.

Afb. 62 Overzichtsfoto van één van de zolders.

3.4.6 De plafonds

Op het niveau van het souterrain is geen sprake van plafonds. Verkeersruimten en vertrekken zijn voorzien van stenen gewelven (tongewelven en kruisgewelven). Op enkele plekken zijn de gewelven in de loop van de twintigste eeuw gesloopt waarna betonnen vloeren zijn gestort.

Op het niveau van de begane grond zijn in de voormalige open galerij en de colonnades gemetselde gewelven in het zicht. Historische plafonds zijn in de vertrekken niet aan te treffen. Foto's gemaakt tijdens de verbouwing in 1995 en 1996 laten in de vleugels aan de binnenplaats louter ruimten zien die ontdaan zijn van plafonds. Op deze foto's zijn de samengestelde balklagen van de vloer van de piano nobile in het zicht. Het betreft vooral de vertrekken in de stads-vleugel en de koningsvleugel. Veel van de huidige plafonds zijn tijdens de verbouwing van 1995-1996 aangebracht. Dit geldt ook voor de plafonds in de Nassauzaal.

Op het niveau van de piano nobile vormen de gestuukte kruisgewelven in de gang de blikvangers. Deze plafonds zijn aangebracht in de periode 1686-1695. Van Wezel suggereert in zijn monografie over het gebouw dat open colonnade oorspronkelijk vlakke plafonds zal hebben gehad. De grote zaal heeft een verlaagd plafond dat volgens bouwtekeningen in 1948-1950 werd vervaardigd. Vermoedelijk is hier met steengaas gewerkt. Dit steengaas is volgens de tekening met beugels aan de binten van de in 1826-1828 toegevoegde verdiepingsvloer bevestigd. Negentiende-eeuwse plafonds zijn hier dus niet te verwachten. Op vroeg twintigste-eeuwse foto's zijn in de grote zaal nog vlakke plafonds te zien en ook in de zalen in de vleugels uit 1826-1828, dan nog in gebruik als tekenzaal. Tegenwoordig zijn in deze zalen recente plafonds aanwezig die in 1995-1996 zijn aangebracht. De oude plafonds zijn daarbij vrijwel zeker verwijderd. Een nog bestaand stucplafond werd op de piano nobile aangetroffen in één van de vertrekken in de koningsvleugel, de poortvleugel en de stadsvleugel, waar platen van het verlaagde plafond werden opgelicht. In de koningsvleugel kon aan de hand van beschadigingen aan het plafond worden vastgesteld dat er sprake was van een drager van riet. Omdat perforaties in de plafonds in de overige vleugels ontbraken, kon niet worden vastgesteld of het hier een stucplafond op riet of op steengaas betreft. Tijdens verbouwingen in het laatste kwart van de twintigste eeuw werd door Van Wezel nog een fragment van een stucgewelf aangetroffen in de koningsvleugel en wel ter plaatse van de voormalige garderobe.¹⁷

Op het niveau van de tweede verdieping konden fragmenten van de plafonds op twee manieren in het zicht worden gebracht. Enerzijds konden platen van de verlaagde systeemplafonds worden verwijderd, anderzijds was het op de zolder op plaatsen mogelijk om vloerdelen uit te nemen. Het beeld dat hierdoor ontstond is dat in de zaalvleugel en de poortvleugel zowel in de gang als in de vertrekken stucplafonds op steengaas zijn toegepast en dat in de koningsvleugel, de stadsvleugel en de vleugels uit 1826-1828 stucplafonds met een rieten drager aanwezig zijn. Het riet van deze stucplafonds is middels draden gebonden en vervolgens aan regels bevestigd die tegen de binten van de vloerconstructie gespijkerd zijn. Op foto's uit de periode 1995-1996 is te zien dat de plafonds over de moerbalken zijn voortgezet.¹⁸

- 17 Zie bijvoorbeeld de collectie van de RCE (cultureelerfgoed.nl) Objectnummer 518.352 voor een foto van een fragment van dit gewelf.
- 18 Zie bijvoorbeeld Van Wezel, p. 303 afbeelding 420.

4 Bouwfasering, bouwheren en architecten

De vroegste vermelding van het kasteel van Breda dateert uit het derde kwart van de twaalfde eeuw, wanneer het dan reeds bestaande kasteel het eigendom is van Godfried van Schoten.

Tussen 1350 en 1362 wordt op deels oude fundamenten een nieuw kasteel gebouwd in opdracht van Jan II van Polanen (c.1324-1378).¹⁹ Van Polanen is de eerste heer van Breda, hij koopt de heerlijkheid Breda op 9 december 1339 met zijn vader van de hertog van Brabant om het in 1350 in zijn bezit te krijgen.²⁰ Daarmee is een bedrag gemoeid van 43.000 gulden.

Omstreeks 1388 wordt door Jan III van Polanen (1340-1394) een kapel bij het kasteel worden gebouwd.²¹

In 1462 wordt gestart met een verbouwing van het kasteel in opdracht van Jan IV van Nassau, zoon van Johanna van Polanen en Engelbrecht I van Nassau.²²

In 1509 vindt herstel en een verbouwing van het kasteel plaats. Een jaar later wordt begonnen met de bouw van een rekenkamer met galerij. Ook wordt op het kasteelterrein een korenmolen gebouwd, deels op een fundament van een voormalig bastion. Dit gebeurt allemaal in opdracht van Hendrik III van Nassau, die het kasteel in 1504 in bezit kreeg.²³ Hendrik is in zijn leven onder meer kastelein van Slot Louvestein, stadhouder van Holland en Zeeland en één van de gouverneurs en later raadsman van Karel V.

De bouw van een nieuw paleis voor Hendrik III van Nassau start op 5 april 1536. Daarvoor zijn dan al sloopwerken en grondwerken verricht. De bouwheer heeft aan de Italiaanse architect Tommaso Vincidor da Bologna opdracht gegeven om een omvangrijk paleis te bouwen met maar liefst twee binnenhoven, op de begane grond van elkaar gescheiden door een open zuilenhal en met galerijen rondom.²⁴ In 1538 sterft Hendrik III waarna zijn erfgenaam René van Chalon gelast de bouw voort te zetten, echter na een vereenvoudiging van het plan door vooralsnog af te zien van de tweede binnenhof.²⁵ Op het moment dat deze bouwheer in 1544 sterft, zijn van het te bouwen paleis nog maar twee en een halve vleugel opgericht.

In de tweede helft van de zestiende eeuw wordt de colonnade van de piano nobile met baksteen en kruisventers dichtgezet, vermoedelijk om het comfort te verhogen. Het Nederlandse klimaat zal niet zo geschikt zijn gebleken voor de klassiek Italiaanse paleisopzet met open colonnades.

In 1597 wordt in opdracht van Maurits een nieuwe brug gebouwd voor de Hendricuspoort.²⁶

19 http://nl.wikipedia.org/wiki/Stamboom_Jan_I_van_Polanen_%28%C2%B11285-1342%29.

20 Voor een levensbeschrijving van Jan van Polanen wordt verwezen naar: <http://www.genealogieonline.nl/stamboom-uijtterlinde/17939.php>.

21 http://nl.wikipedia.org/wiki/Jan_III_van_Polanen.

22 http://nl.wikipedia.org/wiki/Jan_IV_van_Nassau.

23 http://nl.wikipedia.org/wiki/Hendrik_III_van_Nassau-Breda.

24 Over Tommaso Vincidor: http://en.wikipedia.org/wiki/Tommaso_Vincidor.

25 http://nl.wikipedia.org/wiki/Ren%C3%A9_van_Chalon.

26 Wolf 1980, p. 11.

Tussen 1637 en 1640 vindt er een grondige verbouwing plaats van het interieur van het paleis.²⁷ Concrete gegevens over deze bouwphase ontbreken.

Tussen 1686 en 1693 vindt in opdracht van koning stadhouder Willem III een grootschalige verbouwing plaats.²⁸ Willem III geeft opdracht om het plan van Hendrik III grotendeels te voltooien. De oostvleugel werd afgebouwd en de zuidvleugel wordt in het geheel opgericht. De bouw wordt verricht naar het oorspronkelijke ontwerp. De delen van het kasteel van Jan van Polanen worden grotendeels gesloopt. De bouw staat onder leiding van Jacob Roman²⁹, adviseur was Johan van Swieten, *architect van Sijne Hoogheijts gebouwen*. Beiden werken ook samen op Paleis het Loo.³⁰ De voornaamste aannemers van de verbouwing in Breda zijn Jan de Wijse, Johan Schuyrmands (timmerwerk) en Claudius de Cock (steenhouwerswerk).³¹

In 1737 wordt het paleis door prins Willem V weer in gebruik genomen, dit nadat het 35 jaar afgesloten en verzegeld was geweest. Voordat het paleis weer kon worden bewoond, werd herstel uitgevoerd.

In 1770 vindt er een verbouwing plaats waarover bronnen zeer spaarzaam zijn.

Tussen 1826 en 1828 wordt het voormalige paleis ingrijpend verbouwd om als huisvesting te dienen voor de dan opgerichte Koninklijke Militaire Academie. Er vindt een grootschalige versobering plaats om een sfeer te creëren die past bij de functie van militair opleidingsgebouw/internaat. Erg veel van wat aan de functie van paleis herinnert, wordt gesloopt. Het complex wordt tevens met een verdieping opgehoogd en krijgt een geheel nieuwe kapconstructie. Er worden in aansluiting op de zaalvleugel twee nieuwe volumes gecreëerd. De wijze waarop dit gebeurt, wekt de suggestie dat men in 1826 op de hoogte was van het oorspronkelijke paleisplan, dat hier voorzag in een tweede binnenhof.

In 1836 worden de kapellen in de vleugels uit 1826-1828 ingericht als tekenzalen.³²

In 1860 wordt in het complex gasverlichting gemaakt.

In 1883 wordt er een ontwerp gemaakt voor het aanbrengen van voorzieningen tegen brandgevaar.³³

Tussen 1890 en 1900 vindt er een verbouwing plaats waarbij een nieuw verwarmingssysteem wordt aangelegd.

In 1930 worden 36 terracotta portretmedaillons met zandstenen omrandingen op de binnenplaats gerestaureerd.³⁴

De verbouwing van 1948-1950 staat onder leiding van C.J.J. Stoorvogel, Eerst-aanwezend Ingenieur der Genie te Breda.³⁵ De verbouwing wordt uitgevoerd in samenwerking met de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Taak is een modern internaat in te richten met zoveel mogelijk behoud van de monumentale waarden van het gebouw. Hierbij gaat met name in het interieur

27 Van Wezel, p.279.

28 http://www.koninklijkhuis.nl/Geschiedenis/Stadhouders_16e_17e_eeuw/Koning_stadhouder_Willem_III_1650_1702.html.

29 http://nl.wikipedia.org/wiki/Jacobus_Roman.

30 <http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?ID=3627>.

31 Van Wezel, p. 259.

32 Wolf 1980, p. 135.

33 Van Wezel, p. 312.

34 Wolf 1980, p. 13.

35 Wolf 1980, p. 13.

vrij veel van het oorspronkelijke metselwerk van tussenmuren verloren. Voor een uitgebreide beschrijving van de verrichte werkzaamheden wordt verwezen naar Wolf 1980.

In 1963 en 1964 werden de hoektorens opnieuw opgetrokken, nu tot boven de gevels. Er werd een betonskelet opgetrokken dat met baksteen en natuursteen werd bekleed.³⁶ De torens kregen een nieuw torendak, echter niet naar de historische vorm (van prenten bekend). De verbouwing vond plaats onder leiding van C.J.J. Stoorvogel.

In 1968 worden de vensters van het souterrain gesloopt, aan de binnenplaatszijde.

In 1971 vindt er een interne verbouwing plaats. Zo wordt de cadettenkantine in de grote zaal voorzien van nieuwe lambriseringen en worden de kolommen met hout bekleed. De parketvloer wordt opgeschuurd. Een jaar later wordt de keuken vernieuwd. Ook wordt er een goederenlift in het pand gezet en de bibliotheek vergroot door kamers samen te voegen. De officiersmess wordt naar de begane grond verplaatst, waar op dat moment de wapenkamer was gevestigd.

1978-1980 restauratie/renovatie gevels binnenhof. De verbouwing in 1978-1980 wordt uitgevoerd onder leiding van de Eerst aanwezend Ingenieur van de Genie te Breda. De uitvoering ligt in handen van de firma Huurman uit Delft. Restauratiearchitect is J. Walraad uit Brielle.³⁷ Veel van de oorspronkelijke zestiende- en zeventiende-eeuwse natuursteen (met name op de begane grond) en ook metselwerk wordt vernieuwd.

1986-1986 restauratie/renovatie buitengevels. Veel van de oorspronkelijke zestiende- en zeventiende-eeuwse natuursteen (met name op de begane grond) en ook metselwerk wordt vernieuwd. Eén van de kopgevels van de zaalvleugel wordt zelfs geheel opnieuw opgetrokken.

1994-1995 als renovatie te duiden verbouwing van het interieur (veel authentiek materiaal verdween).

³⁶ Wolf 1980, p. 18.

³⁷ Wolf 1980, p. 24.

5 Waardering

5.1 Algemeen

Een (cultuur)historische waardestelling is geen dictaat. Naarmate (cultuur-historische) waarden hoger zijn, zal men wél met meer kracht van argument – mede vanuit andere overwegingen – moeten verdedigen dat men ze wil aantasten.³⁸ De door BAAC aan de hand van de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek opgestelde waardering is een zo objectief mogelijke waardering gebaseerd op de gegevens die in deze rapportage zijn gepresenteerd. Omdat niet alle onderdelen van het gebouw geheel in het zicht konden worden gebracht heeft de waardestelling in sommige gevallen een voorlopig karakter.

5.2 Waarderingsmethodiek

De in deze rapportage opgestelde waardering en de waardestelling is zo objectief mogelijk gegeven, zoals reeds aangegeven in de inleiding, waarin uitvoerig ingegaan wordt op het begrip monumentale waarde. In aanvulling op de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek introduceert BAAC het begrip kernwaarde. Onder de kernwaarde van een object verstaat BAAC het vaststellen van de belangrijkste aspecten die hebben geleid tot de toekenning van de status van beschermd monument aan het object. De bepaling van de kernwaarde kan beschouwd worden als een belangrijk hulpmiddel in het stadium van plantoetsing, daar duidelijk mag zijn dat te allen tijde gestreefd moet worden naar behoud van elementen die essentieel zijn voor de kernwaarde. De waardering vloeit voort uit een toetsing van vijf in de richtlijnen bouwhistorisch onderzoek genoemde facetten: algemene historie, stedenbouw, architectuurgeschiedenis, bouwhistorie en gebruiksgeschiedenis. In de waardenstelling worden de verschillende onderdelen van het object, vanuit de waardering, getoetst op de mate van zeldzaamheid en gaafheid (authenticiteit).

- Hoge monumentale waarde: van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied. (bijzonder of uitzonderlijk, behoud is noodzakelijk)
- Positieve monumentale waarde: van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object of gebied. (basiswaarde, behoud is wenselijk)
- Indifferente monumentale waarde: van relatief weinig belang zijn voor de structuur en/of de betekenis van het object.
- Geen monumentale waarde: jonger dan vijftig jaar.

³⁸ Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek 2009.

Op basis van de waardering is een zogenaamde waardestelling vervaardigd die als uitgangspunt dient voor de waardestellingsrepresentatietekening. In die tekening wordt aan de hand van kleuren een overzicht gegeven van de aanwezige monumentale waarden. Elementen met hoge monumentale waarden zijn blauw gemaakt, onderdelen met positieve monumentale waarden groen. Geel zijn de elementen die indifferent zijn gewaardeerd en rood gekleurd zijn de elementen waaraan geen monumentale waarde wordt toegekend. Elementen waarvan de monumentale waarde niet nauwkeurig genoeg kon worden bepaald, zijn zwart gemaakt/gelaten.

Een interessant gegeven met betrekking tot de waardering van Gebouw A van de KMA is het perspectief van beschouwing. Concreet kunnen ingrepen die gedaan zijn ten tijde dat het complex diende (of geschikt gemaakt werd) als onderdeel van de KMA, vanuit het onderzoek naar het complex als zijnde de voormalige residentie van de heer van Breda, op weinig waardering rekenen. Veel van wat aan het kasteel herinnerde is immers in de periode 1826-1828 en de periode 1948-1950 gesloopt. Echter wanneer de paleisgeschiedenis buitenspel wordt gezet, en het complex wordt beschouwd als een negentiende-eeuws militair academie complex, kunnen de veranderingen die zijn doorgevoerd in een ander licht komen te staan. Dat veel van de ornamenten en versiering in 1826-1828 werden weggenomen, dient gezien te worden in de voorgenomen transformatie naar een academiegebouw en binnen de architectuuropvattingen van die tijd (soberheid, reactie op de Lodewijkstijlen en Empire). Uiteraard zal ook het onderhoud van het gebouw een belangrijke factor zijn geweest.

5.3 Waardering

■ Algemene historische waarde

Gebouw A is op nationaal niveau van cruciaal belang als uitdrukking van een culturele ontwikkeling in met name de zestiende eeuw, en concreet de hofcultuur in die tijd. Het complex is gebouwd in opdracht van Hendrik III (later René van Châlon en in de zeventiende eeuw 'voltooid' door Willem III) wiens wens het was om op de plaats van zijn kasteel te Breda een paleis te laten verrijzen dat in de pas zou lopen met de vooral klassiek Italiaanse paleizen die de grote heersers in Europa (met name in Italië en Spanje) lieten bouwen. Het gebouw vormde het centrum van bestuur van de heer van Breda een stad waarmee het paleis sterk verbonden is, mede omdat de bouw van het paleis gepaard ging met het vernieuwen van de vestingwerken, waarbij het paleis ingesloten werd (een situatie die niet uniek is in Nederland, maar ook niet heel veel voorkomt).³⁹ Daarnaast is de geografische ligging naar verluidt mede bepalend geweest bij de aanwijzing van Breda als vestigingsplaats voor de KMA, omdat de stad centraal gelegen was in het toenmalige Koninkrijk. De opzet van het complex is op nationaal niveau van cruciaal belang als uitdrukking van een typologische ontwikkeling geënt op de klassieke Italiaanse architectuur en de in de Nederlanden in opkomst zijnde Renaissance, met name vanwege de binnenplaats / binnenhof met (open) colonnades (pas in eind zeventiende eeuw voltooid).⁴⁰ In dat opzicht is het complex ook van cruciaal belang wegens het innovatieve karakter op nationaal niveau, waarbij opgemerkt dat de schaal van het complex weinig navolging in Nederland heeft gehad.

39 Van Wezel gaat in het hoofdstuk Omwalling van stad en hof uitvoering in op de situatie in Breda.

40 Van Wezel gaat uitvoerig in op deze aspecten in de hoofdstukken Hendrik III in dienst van de Habsburgers en zijn plan voor een appartementengebouw en De keuze voor een Italiaans-klassiek paleis: hofstijl van Boeda tot Breda.

Gebouw A is van cruciaal belang als prominente uitdrukking van de sociaal-economische invloed van het KMA complex als geheel op de stad Breda. Dit omdat het instituut al sinds haar oprichting een stempel op de garnizoensstad drukt. Breda staat onder meer bekend als Academiestad. De academie was ten tijde van de oprichting in 1826 in Europa innovatief te noemen omdat een wetenschappelijke opleiding tot toekomstig krijgsbevelhebber, waarin alle krijgswetenschappen moesten worden beoefend, nog niet bestond.⁴¹

■ Stedenbouwkundige waarde

Gebouw A is een essentieel onderdeel van een cultuurhistorisch en stedenbouwkundig geheel dat van internationale betekenis is. Er is sprake van een omvangrijk paleisensemble bestaande uit het voormalige paleis, poortgebouw(1509), blokhuis (1509), rekenkamer(1462), Granaat- en Duiventoren (XVI-A), maar ook vestingmuren en waterwerken. Er is hoge waarde toe te kennen vanwege de historisch-ruimtelijke relatie tussen het gebouw, groenvoorziening (ook Valkenberg, voormalige kasteeltuin), waterpartijen en de stad. Het voormalige paleis is van groot belang voor het aanzien van de stad. Ook als onderdeel van het academie-ensemble speelt het Gebouw A als hoofdgebouw een cruciale rol van betekenis op (inter)nationaal niveau.

■ Architectonische waarde

Het gebouw is van groot belang voor de geschiedenis van de architectuur omdat het gebouw van grote invloed is geweest op de ontwikkeling van de Renaissance in de Nederlanden, geïnitieerd door Hendrik III die zich door de paleizen die hij in Italië en Spanje bezocht liet inspireren. Deze invloed komt in het gebouw tegenwoordig vooral nog tot uiting op de binnenplaats waar de open colonnade op de begane grond en de later gesloten colonnade op de piano nobile grotendeels intact zijn en waar de hoogwaardige esthetische kwaliteit van het oorspronkelijke ontwerp (mede vanwege de deels nog bestaande ornamentiek) het best te beleven is. Van belang is ook dat betrokkenheid van de Italiaanse kunstenaar architect Tommaso Vincidor waarover Van Wezel relatief uitvoerig verhaalt. Dit omdat de keuze voor de architect (en ook de andere betrokken meesters die allen van Italiaanse komaf waren) veelzeggend is over de zestiende-eeuwse hofcultuur en de wijze waarop de architectuur van de Renaissance zich vanuit Italië over Europa verspreidde.

Aan de relatief weinig aanwezige interieurafwerkingen uit de paleistijd (de trap, enkele deuromlijstingen en de stucgewelven in de galerij van de piano nobile) dient hoge architectonische waarde te worden toegekend vanwege de samenhang met het exterieur en de algehele opzet van het complex, alsmede vanwege de esthetische kwaliteit van de genoemde afwerkingen die als zodanig exemplarisch zijn voor de opluistering van het paleis in de zestiende en zeventiende eeuw.

Het gebouw is daarnaast ook van belang voor de geschiedenis van de negentiende-eeuwse architectuur omdat de wijze waarop de architectuur van het gebouw in 1826-1828 gewijzigd is, gezien kan worden in de toen geldende versobering (een reactie op het overdadige van de Lodewijkstijlen en de Empire). De architectuur is ook karakteristiek te noemen voor het gebouwtype waarin het voormalige paleis werd getransformeerd: een opleidings/

41 Almanak KMA 1830 in Wolf 1958, p. 51.

internaatsgebouw. Karakteristiek is de relatieve soberheid van de buitengevels en de vensterindeling (gekopieerd van de vensters die in 1826-1828 op de plaats kwamen van kruisvensters). De soberheid kan, gezien de functie van het gebouw en de daaraan te koppelen architectuuropvattingen, als esthetisch hoogwaardig worden beschouwd.

Twintigste-eeuwse interieurelementen van betekenis zijn de Nassauzaal met bijbehorende hal vanwege de opzet en de ornamentiek.

■ Bouwhistorische waarde

Ten aanzien van de geschiedenis van de bouwtechniek zijn er in het gebouw, voor zover kon worden vastgesteld, geen innovatieve of anderszins uitzonderlijke technieken of constructies toegepast. Massieve, dragende muren in combinatie met samengestelde balklagen zijn gebruikelijk in de perioden van bouw, waarbij opgemerkt dat balklagen ook in de late zeventiende eeuw en de negentiende eeuw uit moerbalken en kinderbinten zijn samengesteld om de overspanningen kostenefficiënt te kunnen uitvoeren. Samengestelde balklagen bestaande uit enkele relatief dure moerbalken gecombineerd met goedkope binten zullen minder kostbaar zijn geweest dan meer gangbare enkelvoudige balklagen. Bij enkelvoudige balklagen waren relatief dure balken nodig waarbij lengte en doorsnede de bepalende prijsfactoren zijn. Ook de negentiende-eeuwse kapsanten zijn qua techniek gebruikelijk voor de tijd, waarbij wel dient te worden opgemerkt dat de santen van de stads vleugel, de poortvleugel en de koningsvleugel een interessante asymmetrische vorm hebben welke het gevolg is van de toepassing van een standvink ter plaatse van de dragende gangmuren.

Het complex is van belang vanwege de afleesbaarheid van de meer dan interessante bouwgeschiedenis en de historische gelaagdheid. Bijzonder in het geval van het kasteel van Breda is het zo te noemen masterplan van Hendrik III, dat voorzag in een paleis dat met twee binnenhoven, grotendeels en in aangepaste vorm in drie fasen tot stand is gekomen. Een plan om op de plaats van een bestaand kasteel een volledig nieuw paleis te bouwen is vrij uniek te noemen in de Nederlanden, vooral vanwege de in die tijd ongekenne omvang van het plan. De meeste kastelen werden stapsgewijs uitgebreid of gemoderniseerd zonder dat men volledige vernieuwing op het oog had. Bijzonder is ook dat in 1686 (de Renaissance was al bijna anderhalve eeuw over het hoogtepunt, heen maar lag wel aan de basis van het classicisme dat toen vierde hoogtij) door Willem III besloten werd om de bouw volgens het oorspronkelijke plan verder voort te zetten. In ieder geval voor wat de opzet en het exterieur betreft. Daarbij werden nog kruisvensters toegepast (schuifvensters werden in Nederland vanaf 1680 geleidelijk aan geïntroduceerd in de andere paleizen van stadhouder Willem III). Men zou kunnen suggereren dat de wens een eenheid te creëren in Breda, de stadhouder heeft weerhouden schuifvensters toe te passen.

Van Wezel heeft op overtuigende wijze vastgesteld dat men ook in 1826 op de hoogte is geweest van het oorspronkelijke plan van het paleis, omdat de vleugels exact de breedte en de lengte hebben die Hendrik III en zijn architect voor ogen hadden.

Hoezeer de sloop van interieurs, afwerkingen en ornamenten in de periode 1826-1828 vanuit de kennis over het paleis betreurd kan worden, de transformatie van een rijk (met het oog op de nieuwe bestemming zelfs overdadig)

uitgevoerd paleisgebouw kan op bouwhistorische gronden wel degelijk als van belang worden aangemerkt, ook als deze transformatie inwendig door latere verbouwingen in mindere mate afleesbaar is. Wezenlijke veranderingen zijn het optrekken van twee nieuwe vleugels en een geheel nieuwe verdieping en zolder, maar vooral de verandering van de buitengevels die grotendeels ontdaan werden van hun oorspronkelijke ornamentiek. Dit was min of meer noodzakelijk geworden omdat aan het complex een verdieping werd toegevoegd, maar paste ook beter bij de nieuwe bestemming. De bouwgeschiedenis van het complex is in het exterieur vrij nauwkeurig te herleiden, met name aan het metselwerk. Aan het materiaalgebruik in het complex kan bouwhistorische waarde worden toegekend voor waar het de resterende natuurstenen onderdelen betreft en dan vooral de nog overgebleven zuilen en kolommen waarvan de herkomst en de naam van de leverancier kon worden vastgesteld aan de hand van steenhouwersmerken. Concrete gegevens omtrent de houten draagconstructies van vloeren konden binnen de kaders van dit onderzoek niet worden verkregen, anders dan dat op basis van foto's en beschikbare literatuur kon worden vastgesteld dat veel van de moerbalken en binten nog oorspronkelijk zijn. Deze balken vormen vanwege te verwachte bouwsporen interessante onderdelen waaraan de geschiedenis van het gebouw (en het gebruik daarvan) kan worden ontleend.

■ Gebruikswaarden

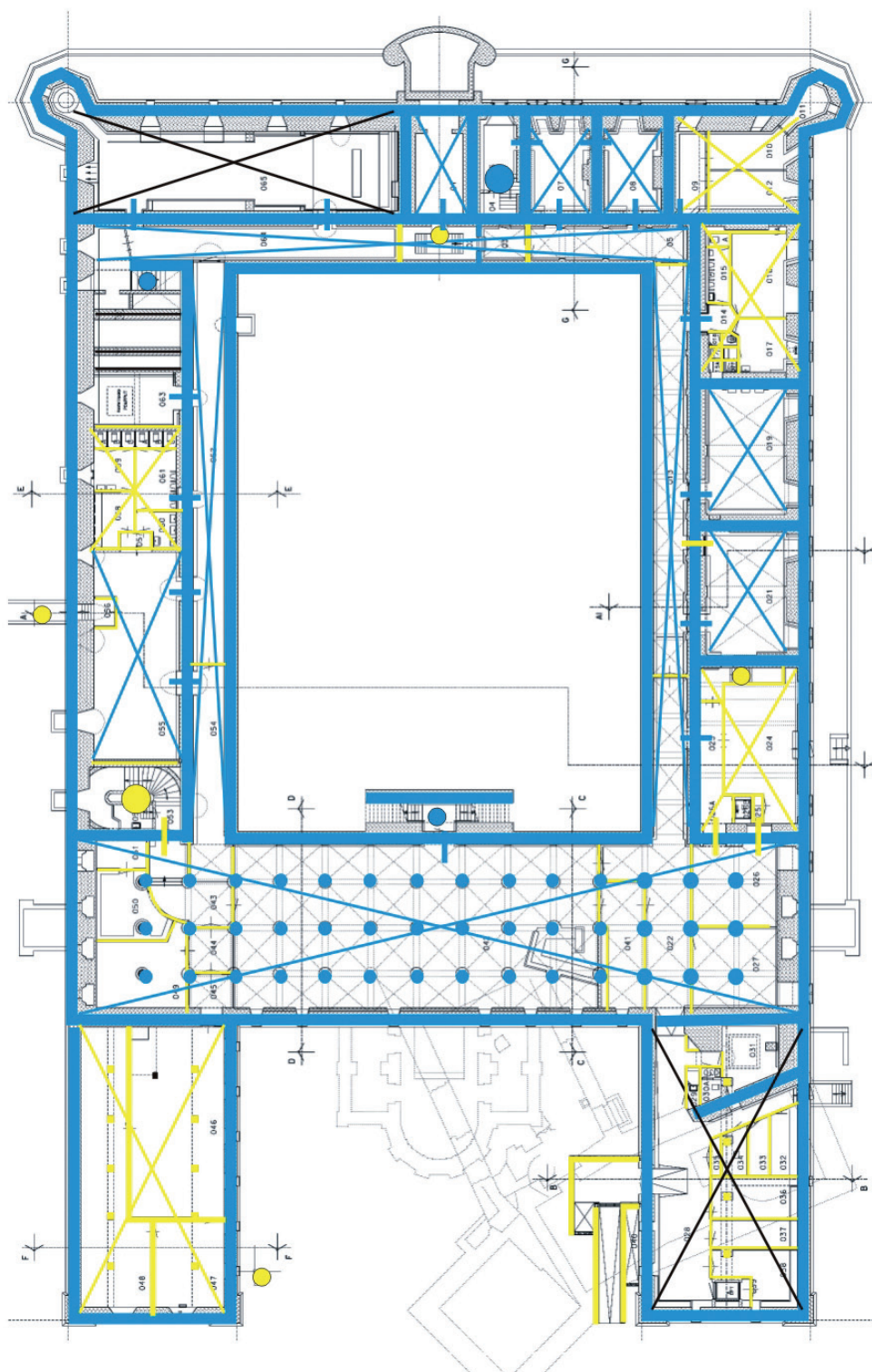
Het staat buiten kijf dat de waarden van gebouw A vanuit de gebruikshistorie hoog zijn, zowel voor wat het gebruik als paleis betreft als het gebruik als academiegebouw. De opzet, ordening en inrichting van het gebouw was en is passend voor de functie van paleis en internaatgebouw. Veel vooraanstaande lieden uit de Europese elite hebben een bezoek gebracht aan het toenmalige paleis waarvan Hendrik III de bouw initieerde en René van Chalon de eerste gebruiker was (toen Hendrik stierf was de bouw nog in volle gang). Een groot stempel op het gebouw drukte stadhouder Willem III onder wiens gezag de stadsvleugel en een deel van de poortvleugel werden afgebouwd. Het paleis heeft het decor gevormd voor grote en belangrijke gebeurtenissen waarvan het sluiten van de vrede van Breda vermoedelijk de bekendste is.

Het gebouw is ook van belang omdat het al bijna twee eeuwen het hart vormt van de Koninklijke Militaire Academie waar officieren worden opgeleid.

5.4 Waardestelling

■ Kernwaarde

1. Het gebouw vertegenwoordigt hoge monumentale waarde vanwege de rijke bouw- en gebruikshistorie, waarbij de nadruk ligt op de tijd dat het gebouw in gebruik was als paleis en als academiegebouw. Beide functies zijn van internationale betekenis. Op nationaal niveau kan ook aan de zestiende-eeuwse architectuur (met name de opzet en de gevelgeleding aan het binnenterrein) een groot belang worden gehecht, vanwege de schaal maar vooral vanwege de rol die het paleis heeft gespeeld bij de introductie van de opvattingen van de Renaissance architectuur in Nederland. De verbouwing in 1826-1828 heeft het Renaissancekarakter sterk aangetast,

SOUTERRAIN

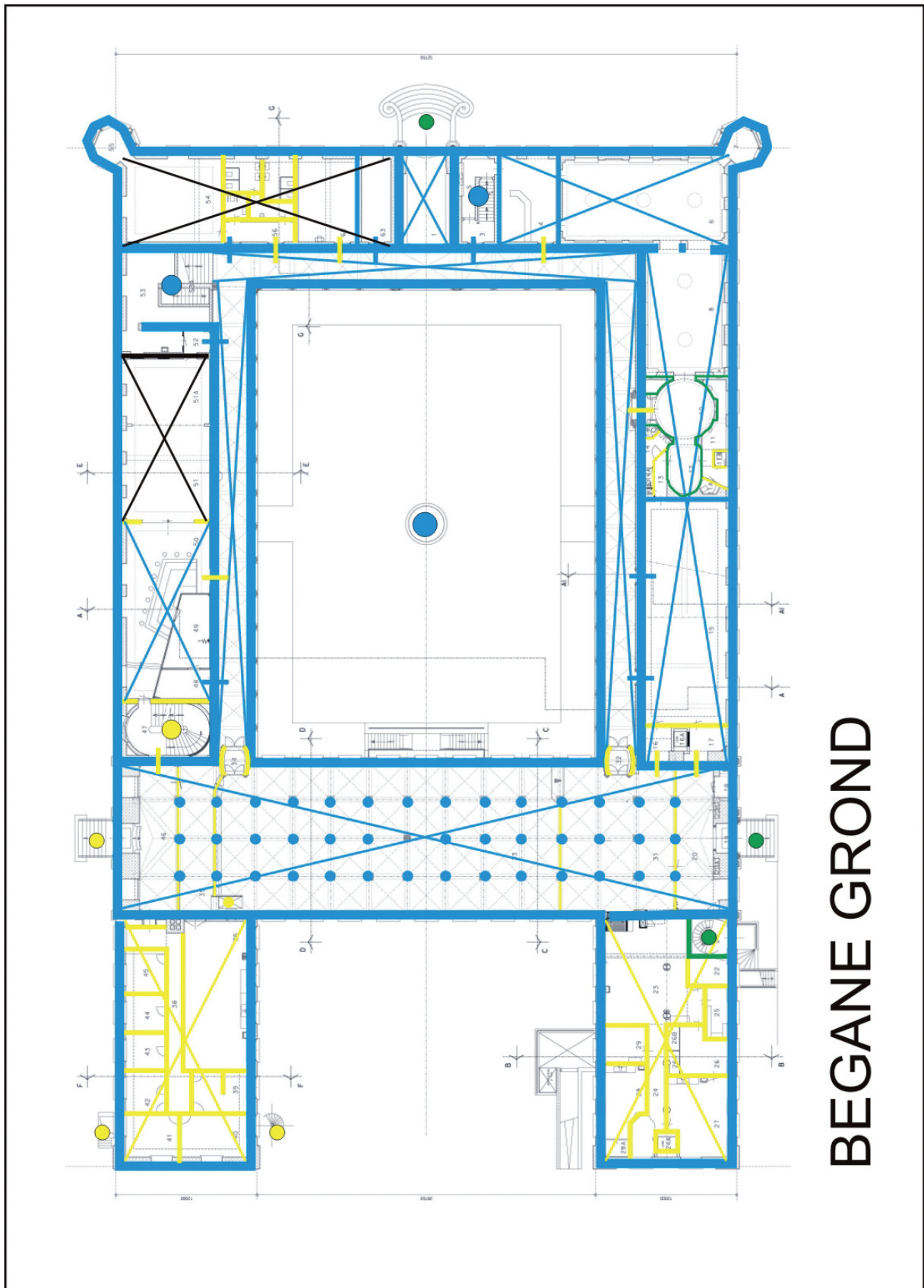
Afb. 67 Waardestellings-representatietekening souter-rain. Voor de onderlegger is een tekening ter beschikking gesteld door de opdracht-gever.

maar is op zichzelf van groot nationaal belang wanneer deze aantasting in het perspectief van de nieuwe academiebestemming wordt geplaatst, waarbij als bijzonderheid kan worden vermeld dat er bij de uitbreiding in plattegrond rekenschap is gehouden met de opzet die Hendrik III in de zestiende eeuw voor ogen had, zoals Van Wezel heeft aangetoond.

■ *Hoge monumentale waarde (van cruciaal belang, bijzonder):*

2. De (archeologische) restanten van het kasteel van Breda welke aan te treffen zijn ten westen van de zaalvleugel vertegenwoordigen hoge monumentale waarde op historische gronden. Alleen het bovengrondse werk is in de waarderingskaarten gekleurd.
3. De gevels aan de binnenplaats vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. De gevels zijn van cruciaal belang vanwege de hoge mate van vormauthenticiteit (veel van de substantie is in de loop van de twintigste eeuw vernieuwd) waarbij de Renaissancearchitectuur voor die de tijd in Nederland innovatief kan worden genoemd. Daarnaast is in deze gevels de bouwgeschiedenis van het complex af te lezen; met name de fase waarbij de open colonnade op de piano nobile werd dichtgezet en de fase waarin het complex werd omgevormd tot een academiegebouw. Naast het grondplan vormen deze gevels, met de gangen en de trappenhuizen, de voornaamste referenties aan het gebruik van het complex als paleis.
4. De buitengevels vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. De gevels (ook de delen die in 1826-1828 na het dempen van de gracht aan het zicht zijn onttrokken) zijn van cruciaal belang vanwege de relatief hoge mate van authenticiteit voor wat de academieperiode betreft waarbij substantie (met name metselwerk) en enkele elementen (de Hendricuspoort en enig lijst- en sierwerk en de geheel vernieuwde hoektorens) duidelijke verwijzingen vormen naar de oorspronkelijke functie van het complex. Evenals de binnengevels is er sprake van monumentale waarde vanwege deze historische gelaagdheid, tot uiting gebracht in het materiaalgebruik. De vensters in de gevel zijn vernieuwd naar voorbeeld van de vensters die in 1826-1828 op de plaats van kruisvensters werden aangebracht, en hebben monumentale waarde vanwege de historische vorm.
5. De gevels van de uitbreidingen uit 1826-1828 vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. De gevels brengen tot uiting hoe bij de verbouwing van het voormalige paleis de bestaande situatie werd gerespecteerd, doch waar de gelegenheid zich voordeed (bij de uitbreiding dus) een meer eigentijdse architectuur werd toegepast. Dit komt tot uiting in de relatief zware hoeklisenen die zijn toegepast, welke gerelateerd kunnen worden aan de toen heersende architectuuropvattingen van het neoclassicisme, hier sober gehouden vanwege de bestemming van het gebouw.
6. De zestiende- en zeventiende-eeuwse gangstructuren en colonnades aan de zijde van de binnenplaats vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. De structuren zijn van cruciale betekenis voor het oorspronkelijke Renaissanceontwerp, dat gebaseerd is op Italiaanse en Spaanse voorbeelden (zie Van Wezel). De gangstructuren hebben een hoge mate van authenticiteit en nationale zeldzaamheid waarbij opgemerkt dat een groot

■	Hoge monumentale waarde
■	Positieve monumentale waarde
■	Indifferent
■	Nader te bepalen
—	Muur
X	Balklaag, kapconstructie of gewelf
●	Interieurelement
⋯	Veronderstelde monumentale waarde
+	Oorspronkelijke deuropening
+	Toegevoegde deuropening

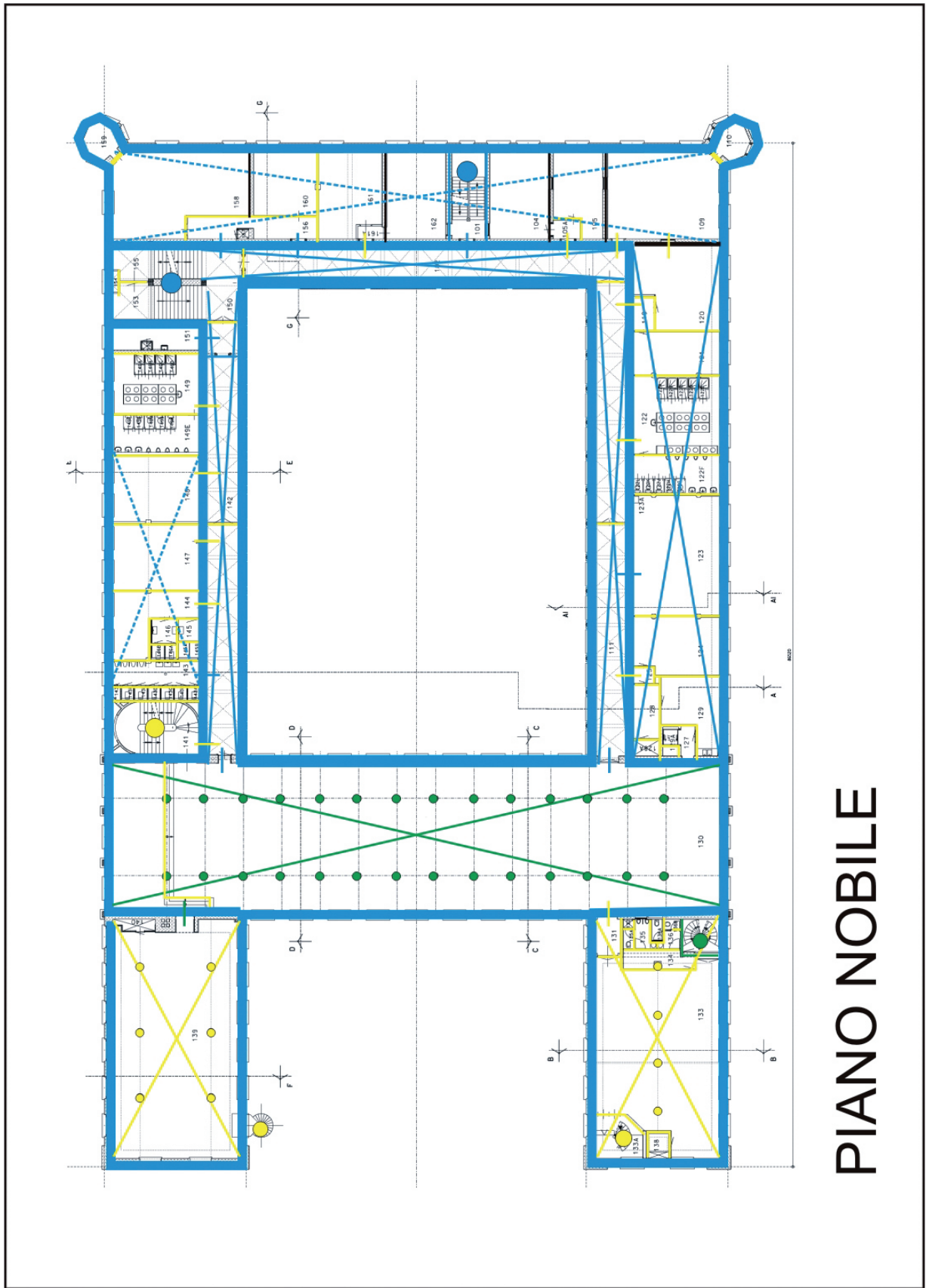
BEGANE GROND

Afb. 68 Waardestellings-representatietekening begane grond. Voor de onderlegger is een tekening ter beschikking gesteld door de opdrachtgever.

aantal deuropeningen is verplaatst, dan wel is toegevoegd. Daarbij is de historische detaillering van omlijstingen op de begane grond en de piano nobile veelal gekopieerd.

7. Het trappenhuis in de koningsvleugel vertegenwoordigt hoge monumentale waarde. Het trappenhuis is een oorspronkelijke, zestiende-eeuwse structuur met fraaie, zeldzame Renaissanceornamentiek die zonder meer bijzonder is.
8. De gemetselde gewelven van het souterrain en de daarbij behorende kolommen in de zaalvleugel vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. Dit is vanwege de hoge mate van authenticiteit en relatieve zeldzaamheid waarbij sprake is van een meerwaarde omdat middels het verschil tussen de zestiende- en zeventiende-eeuwse gewelven (bouwhistorische gelaagdheid) inzicht wordt verkregen in de meer dan interessante bouwgeschiedenis van het toenmalige paleis.
9. De gewelven in de gangen en de colonnades vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. Dit is vanwege de hoge mate van authenticiteit en relatieve zeldzaamheid waarbij sprake is van een meerwaarde omdat middels het verschil tussen de zestiende- en zeventiende-eeuwse elementen (bouwhistorische gelaagdheid) inzicht wordt verkregen in de meer dan interessante bouwgeschiedenis van het toenmalige paleis. Uniek zijn de stucgewelven met consoles waarin initialen die verwijzen naar de zeventiende-eeuwse bouwheer Willem en zijn vrouw Mary.
10. De natuurstenen kolommen en de bakstenen gewelven op de begane grond (huidige eetzaal) vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. De zestiende-eeuwse kolommen en gewelven hebben een hoge mate van authenticiteit en zeldzaamheid. Verder geven de kolommen een goed inzicht in de oorspronkelijke opzet van het paleis, dat ter plaatse een open zuilenhal heeft gehad (historische gelaagdheid). Tezamen met de overwelfde gangen, colonnade en trappenhuisen vormen de kolommen en gewelven in de huidige eetzaal de sterkste verwijzing naar het oorspronkelijke gebruik van het complex.
11. De zestiende- en zeventiende-eeuwse vloerconstructies bestaande uit moerbalken en kinderbinten (de samengestelde balklagen) vertegenwoordigen hoge monumentale waarde. De moerbalken en kinderbinten zijn oorspronkelijke elementen waarbij de ongetwijfeld aanwezige bouwsporen inzicht geven in de bouwgeschiedenis van het complex (te denken valt daarbij aan ravelingen, restanten van afwerkingen, inkepingen, verdwenen binnenmuren en dergelijke). Daarnaast is de relatie tussen de vloerconstructie en het dragende, structuurbepalende opgaande werk van belang vanwege de authenticiteit en de waardering die aan het structuurbepalende opgaande werk is gegeven.
12. De kapconstructie (1826-1828) van het complex vertegenwoordigt hoge monumentale waarde vanwege de hoge mate van authenticiteit in combinatie met de uniciteit, welke een gevolg is van de zestiende-eeuwse structuur die in ook in de zeventiende- en negentiende-eeuwse bouwfasen is aangehouden. Er is een sterke samenhang tussen de (asymmetrische) vorm van de negentiende-eeuwse kapconstructie en het zestiende-eeuwse (constructieve) ontwerp.

■	Hoge monumentale waarde
■	Positieve monumentale waarde
■	Indifferent
■	Nader te bepalen
	Muur
X	Balklaag, kapconstructie of gewelf
●	Interieurelement
	Veronderstelde monumentale waarde
+	Oorspronkelijke deuropening
+	Toegevoegde deuropening

Afb. 69 Waardestellings-representatietekening piano nobile. Voor de onderlegger is een tekening ter beschikking gesteld door de opdrachtgever.

13. Zestiende- of zeventiende-eeuwse binnenmuren vertegenwoordigen hoge monumentale waarde vanwege de authenticiteit, het structuurbepalende karakter en vanwege de vermoedde aanwezigheid van bouwsporen die inzicht kunnen geven in de bouwgeschiedenis van het complex (historische gelaagdheid). Daarnaast zijn oorspronkelijke binnenmuren binnen het complex van belang vanwege de zeldzaamheid; heel veel van de binnenmuren zijn in de loop van de twintigste eeuw gesloopt of vernieuwd.

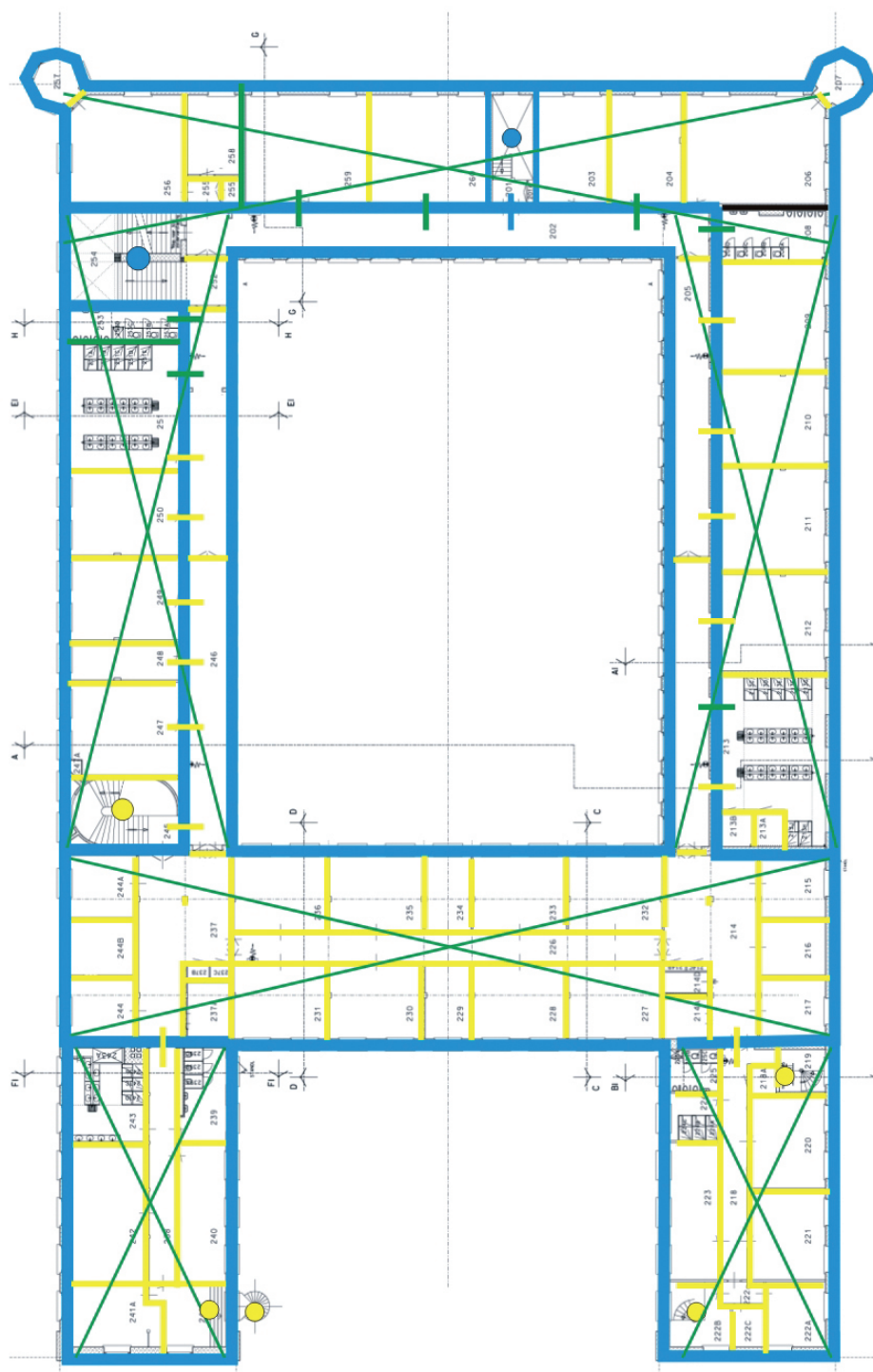
■ *Positieve monumentale waarde (van belang, basiswaarde):*

14. De negentiende-eeuwse constructies van de zoldervloeren vertegenwoordigen positieve monumentale waarde vanwege de authenticiteit in combinatie met een beperkte mate van zeldzaamheid. De constructies geven inzicht in de negentiende-eeuwse bouwgeschiedenis van het complex.
15. De Nassauzaal met hal en garderobe vertegenwoordigen positieve monumentale waarde. De zaal, hal en garderobe zijn de meest representatieve toevoegingen die zijn gerealiseerd in de twintigste eeuw en hebben monumentale waarde vanwege het voor de tijd en het doel karakteristieke vormen materiaalgebruik.
16. Het gewelfde plafond in de grote zaal (piano nobile) heeft positieve monumentale waarde vanwege de hoge mate van authenticiteit, gecombineerd met uniciteit waarbij de lengte van de van oudsher ongedeelde ruimte wordt benadrukt.
17. De relatieve openheid van de voormalige hal op de begane grond en de ongedeelde ruimte op de piano nobile daarboven vertegenwoordigen vanwege de beleving van de ruimte positieve monumentale waarde omdat deze ruimten van oudsher ongedeeld en van prominent belang zijn geweest. De zaal op de piano nobile is de voormalige ridderzaal.
18. Aan de niet oorspronkelijke/historische deuropeningen die vooral in de fase 1948-1950 zijn toegevoegd kan positieve monumentale waarde worden toegekend als voorbeeld van de toen gehanteerde restauratieopvatting waarbij vanuit het gebruik van het gebouw noodzakelijk geachte ingrepen in kernelementen van het gebouw zoveel mogelijk werden ingepast in de historische vormgeving (concreet door historische deuromlijstingen te kopiëren waar deuropeningen werden toegevoegd).

■ *Indifferente monumentale waarde (van relatief weinig belang):*

19. De in 1948-1950 gebouwde trap in de koningsvleugel vertegenwoordigt indifferente waarde omdat de trap bovenal als een ingrijpende verandering van de oorspronkelijke (verkeers)structuur moet worden beschouwd. Dit ondanks dat de trap voor de bouwtijd qua vorm- en materiaalgebruik vrij modern is.
20. Interieurindelingen uit 1948-1950 en later, vanwege het weinig duidende karakter en het onbeduidende vorm- en materiaalgebruik (ook de stucplafonds op steengaas), de Nassauzaal uitgezonderd.

	Hoge monumentale waarde
	Positieve monumentale waarde
	Indifferent
	Nader te bepalen
	Muur
	Balklaag, kapconstructie of gewelf
	Interieurelement
	Veronderstelde monumentale waarde
 	Oorspronkelijke deuropening
 	Toegevoegde deuropening

TWEDE VERDIEPING

Afb. 70 Waardestellings-
representatietekening tweede
verdieping. Voor de onder-
legger is een tekening ter
beschikking gesteld door de
opdrachtgever.

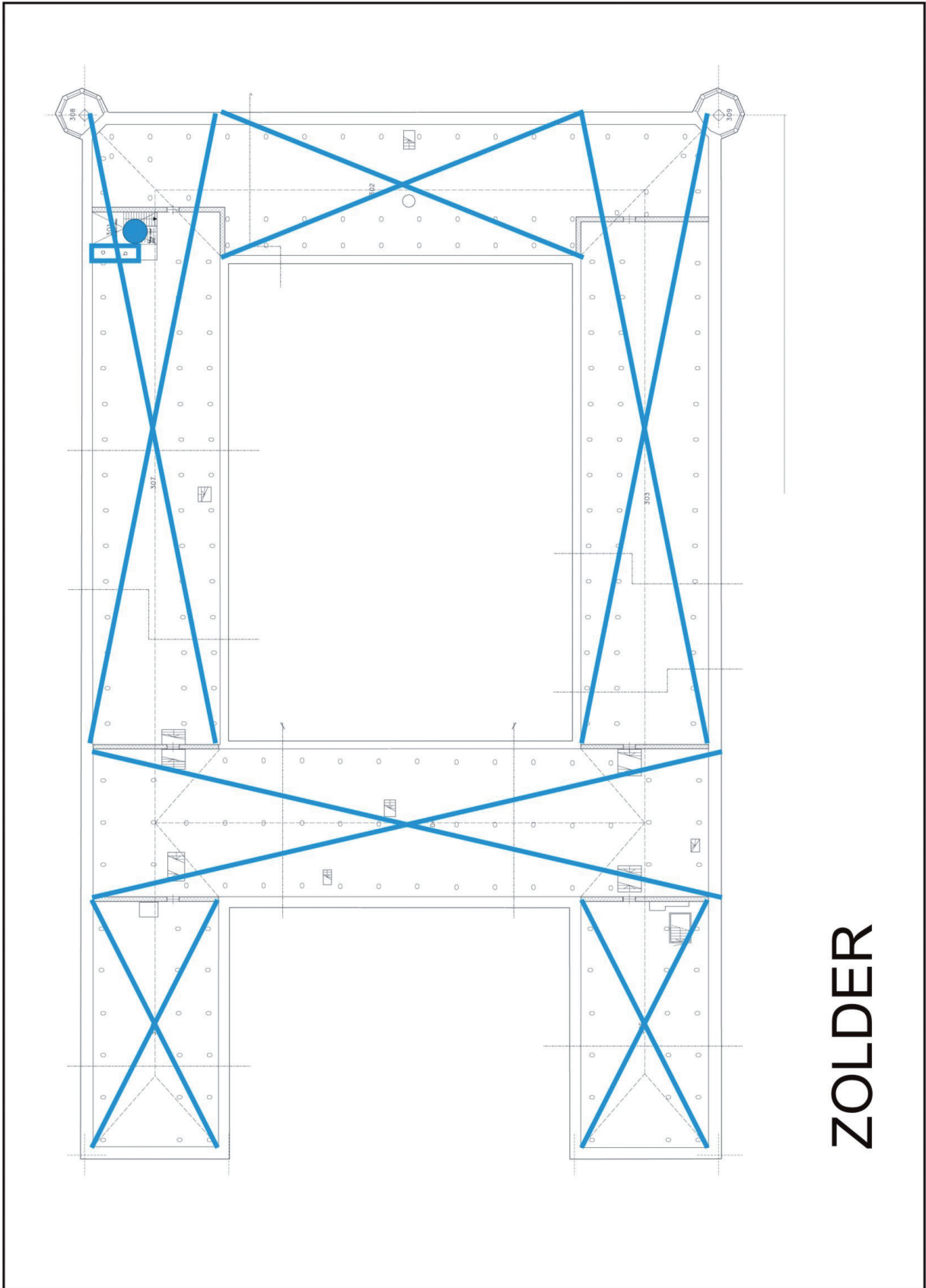
■ *Geen monumentale waarde (van geen belang):*

21. Alle elementen die zijn toegevoegd in de tweede helft van de twintigste eeuw vertegenwoordigen geen monumentale waarde. Het betreft binnenwanden, betonvloeren, verlaagde systeemplafonds, vloerafwerkingen, sanitaire groepen.

■ *Nader te bepalen:*

22. Niet van alle vloerconstructies kon de aard precies worden vastgesteld. Van een aantal ruimten ontbrak het aan recent (met name van de periode 1994-1995) beeldmateriaal. Dit geldt ook voor enkele van de binnenmuren.

	Hoge monumentale waarde
	Positieve monumentale waarde
	Indifferent
	Nader te bepalen
	Muur
	Balklaag, kapconstructie of gewelf
	Interieurelement
	Veronderstelde monumentale waarde
 	Oorspronkelijke deuropening
 	Toegevoegde deuropening

ZOLDER

Afb. 71 Waardestellings-
representatietekening zolder.
Voor de onderlegger is een
tekening ter beschikking
gesteld door de opdracht-
gever.

	Hoge monumentale waarde
	Positieve monumentale waarde
	Indifferent
	Nader te bepalen
	Muur
	Balklaag, kapconstructie of gewelf
	Interieurelement
	Veronderstelde monumentale waarde
	Oorspronkelijke deuropening
	Toegevoegde deuropening

6 Literatuur

Literatuur

- *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek – lezen en analyseren van cultuurhistorisch erfgoed*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009.

- T. Stegenga, De restauratie van het kasteel te Breda, in: *Technisch I.G.B.* nummer 51, Amsterdam 1951.

- G.W.C. van Wezel, *Het paleis van Hendrik III graaf van Nassau te Breda*, Zwolle 1999.

- H.J. Wolf, *Het kasteel van Breda en de Koninklijke Militaire Academie 1828-1958*, 's-Gravenhage 1958.

- H.J. Wolf, *Het kasteel van Breda en de Koninklijke Militaire Academie – geschiedkundig overzicht*, Breda 1980.

Archivalia

- Stadsarchief Breda, beeldbank.

- Archief Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, collectie beeld.

Bijlage 1 Redengevende omschrijving van het Rijksmonument (RCE)

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumentnummer: 10235

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Status : Beschermd
Aanwijzingsbesluit :
Inschrijving register : 16-03-1966
Kadaster deel/nummer : 2438/1

Monumentnaam:
Het Kasteel

Plaats:
Breda

Gemeente:
Breda

Provincie:
Noord-Brabant

Plaatselijke aanduiding:
Kasteelplein 10

4811 XC BREDA

Kadastrale gemeente:
Breda
Breda

Sectie: Kad.object: App:
B 7247
B 7448

Grondperceel:

Omschrijving:

"Het Kasteel". Het voormalig kasteel sinds 1826 Koninklijke Militaire Academie. Van de grachten is alleen de buitengracht bewaard gebleven. Het kasteel bestaat thans uit: een (vroeger door een binnengracht omgeven) onderkelderd hoofdgebouw van vier om een binnenplaats gelegen vleugels met zevenkante uitspringende torentjes op de oostelijke buitenhoeken. Westelijke en noordelijke vleugel en noordelijk deel van de oostelijke vleugel uit 1536-'38 tijdens Hendrik III van Nassau onder leiding van Thomas Vincidor da Bologna; het zuidelijk deel van de oostvleugel en de zuidelijke vleugel uit 1668-'81 tijdens koning-stadhouder Willem III onder leiding van Jacob Roman. Binnenhof met open galerij onder graatgewelven en met dorische zuilen; jonische pilasters in de eerste verdieping. Bovenverdieping en westelijke uitbouwen uit 1826-'28. Belang nog verhoogd door de recente vondsten van bouw- en beeldhouwfragmenten in de fundering van de gesloopte manege (1827) aan het Kasteelplein. Vorgebouw met Rekenkamer (1462, met toren), Blokhuis, Poort en (thans gesloten) galerij (plm 1535); Ten zuidwesten van het hoofdgebouw, aan de buitengracht gelegen, twee grote zevenhoekige torens (1509 vv.) die een met baksteen beklampte wal, waarin een waterpoort, flankeren, de zgn. Granaat- en Duiventoren ofwel het Spanjaardsgat; Voormalig Arsenaal, thans Kwartierziekenverblijf, uit XIX A, met laag zadeldak en rondboogvensters met witte roeden; Tot de K.M.A. behoort ook het huis Brecht, zie Cingelstraat Restauraties in 1927-'28 (vernieuwing terra cotta medaillons binnenplaats), 1903-70 (Spanjaardsgat, door J.F.L. Frowein) en 1947-'54 (hoofdgebouw en zuidelijk vorgebouw, A. van der Steur).

Actualiteit gegevens: 04-05-2011

Pagina 1/1

Opmerkingen met betrekking tot het Kasteel van Breda (16.05.2011)

19 mei is een bezoek aan het gebouw gebracht waarbij alle punten in de aangeleverde lijst zijn nagelopen. Er zijn twee plekken die tijdens deze rondgang niet toegankelijk bleken, beide op het niveau van het souterrain. Puntsgewijs wordt hier een opsomming gegeven van de bevindingen. Waar nodig is de waardenkaart die in de rapportage komt, aangepast.

Souterrain

- 1 Er is een duidelijk verschil in vorm tussen de op tekening aangegeven kolommen en de rest van de kolommen. Stammen deze kolommen uit dezelfde periode of hebben deze om een andere reden een 'hoge monumentale' waarde gekregen. Deze zijn op tekening aangegeven met het kenmerk '1.'

Het verschil bestaat erin dat de basementen van de kolommen in de bar van het souterrain zijn omkleed. Waarom een dergelijke omkleeding in de gang ontbreekt, is niet duidelijk. De kolommen stammen uit dezelfde tijd.

- 2 In het verleden heeft er in deze wand een opening gezeten. Deze is in de huidige situatie dichtgezet. Wat is de monumentale waarde hiervan? Dit is op tekening aangegeven met het kenmerk '2.'

Dit muurfragment is een deel van het kasteel van Breda voor de zestiende-eeuwse transformatie. De muur is tegenwoordig vlak en afgewerkt met pleister. Op tekeningen uit 1948 is een smalle opening in dit muurwerk weergegeven. De aard van deze opening is voor zover ik weet nergens omschreven en er zijn mij geen foto's van bekend. De opening lijkt al te zien op de Mauritsplattegrond van omstreeks 1610. De opening is, op basis van het beschikbare tekeningenmateriaal, dichtgezet in of na 1994-1995. Het muurwerk is zonder meer monumentaal, daar het een spaarzaam opgaand restant betreft van het kasteel van Jan van Polanen. De dichtzetting zelf is indifferent, de waarde van de voormalige opening kon niet worden bepaald.

(1)

(2)

- 3 Er zijn in verschillende wanden openingen aanwezig, deze hebben geen monumentale waarde gekregen. Deze zijn op tekening aangegeven met het kenmerk '3.'

De openingen zijn reeds te zien op tekeningen uit 1768. In 1768 verbinden de openingen de eetzaal van de kamerdienaars, de kamer van de mondschenker en de tafeldekkerskamer. De openingen lijken versmald te

zijn nadat het opgaande werk werd beklampt. De huidige deuren in de openingen zijn recent van aard, en kunnen derhalve indifferent worden gewaardeerd.

- 4 Wat is de monumentale waarde van de kolom die op tekening is aangegeven met het kenmerk '4.'

De machinekamer was tijdens het onderzoek niet toegankelijk. De kolom zou reeds in 1860 aanwezig kunnen zijn. Op tekeningen van de begane grond uit dat jaar is een reeks kolommen in het midden van de vleugel weergegeven. Omdat de precieze aard van de kolom niet bekend is, kan ook de monumentale waarde ervan, niet worden bepaald.

- 5 Ter plaatse van de koningsvleugel is een deur aanwezig die geen monumentale waarde heeft gekregen. Wat is de monumentale waarde van deze pui.

De deur uit 1948-1950 of later vertegenwoordigt indifferente monumentale waarde. De deur is niet weergegeven op de plattegrond van de bestaande toestand in 1948.

(3)

(5)

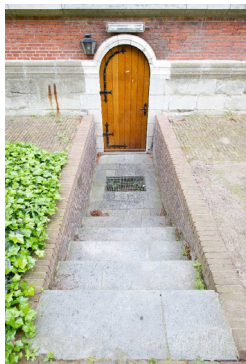
- 6 De openingen die op de tekening zijn aangegeven met een '6' hebben geen monumentale waarde. Welke waarde kan aan deze openingen worden toegekend.

De openingen hebben indifferente monumentale waarde. Het zijn twintigste-eeuwse perforaties (niet te zien op de tekening van 1890) aangebracht in zestiende-eeuwse muurwerk.

- 7 De elementen die op tekening terug zijn te vinden met het kenmerk '7' hebben geen monumentale of een onbekende waarde gekregen. Kunnen deze als nog een monumentale waarde krijgen of worden toegelicht waarom deze waarde onbekend is.

De aard van de binnenmuren in de Koningsvleugel kon niet worden bepaald vanaf historische tekeningen en waren tijdens de verkenningen in het gebouw niet bereikbaar. De waarde kan niet worden bepaald. De waarde van de toegangen tot het souterrain van buitenaf, is indifferent aan de zijde van de Koningsvleugel. Het betreft hier een toevoeging uit 1948-1950 of later, welke qua vorm- en materiaalgebruik passend is gemaakt bij de zestiende-eeuwse architectuur van het gebouw en de vermoedelijk toen reeds bestaande situatie aan de andere zijde van het gebouw. Daar is een op historische vormen geënte toegang tot het souterrain van de vleugel uit 1826-1828 te vinden. Deze toegang is niet te

zien op de opmetingstekening van 1890. Beide toegangen zijn twintigste-eeuwse toevoegingen ingepast in de historische architectuur, wat een uiting geeft aan een opvatting ten aanzien van de omgang met het gebouw, maar op zichzelf indifferent kunnen worden gewaardeerd.

(7)

(8)

Begane grond

- 8 De trap heeft maar gedeeltelijk een monumentale waarde gekregen. Geld de aangegeven monumentale waarde voor de volledige trap. Deze trap is aangegeven op tekening met het kenmerk '8.'

De waarde geldt voor de gehele trap.

- 9 De opmerking op vraag 6 refereert niet met de informatie op de tekening. Waarom kan hier geen monumentale waarde aan toe worden gekend? Deze wand is op tekening aangegeven met het kenmerk '9.'

Deze opmerking is onduidelijk.

- 10 De trap ter plaatse van de poortvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen. Welke waarde kan aan deze trap worden toegekend. Deze trap is op tekening aangegeven met het kenmerk '10.'

De trap vertegenwoordigt onder enig voorbehoud (de historische treden, stoorborden en de lambriseringen zijn met plaatwerk grotendeels aan het oog onttrokken) hoge monumentale waarde als achttiende- of negentiende-eeuws element, mogelijk geplaatst ten tijde van de transformatie naar academiegebouw.

Piano Nobile

- 11 wand is al aanwezig op tekeningen uit 1826. Wat is de reden dat deze als nog een indifferente waarde krijgt. Dit is op tekening aangegeven met het kenmerk '11.'

Fout in de tekening. De muur dient blauw weergegeven te worden. De muur vat onder meer een oude deuromlijsting als ook twee hoekconsole's ter plaatse waar de gewelven van de gang op de muur aansluit.

- 12 De trap ter plaatse van de vleugel uit 1826-1828 is voorzien van een trap. Deze trap heeft geen monumentale waarde gekregen. Wat is de waarde van deze trap? Deze trap is op tekening aangegeven met het kenmerk '12.'

De trap is een recente brandtrap, in staal uitgevoerd. De trap vertegenwoordigt indifferente monumentale waarde.

- 13 De toiletten ter plaatse van de koningsvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen (hiermee bedoel ik de aanwezige achterwand). Welke monumentale waarde kan hier aan toe worden gekend? Deze is op tekening aangegeven met het kenmerk '13.'

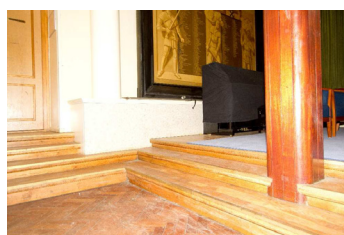
Plaatsing van de wand hing samen met de bouw van de trap en toiletgroep. De trap is indifferent gewaardeerd. Deze waardering geldt derhalve ook voor de bijbehorende muur.

(11)

(12)

(14)

- 14 De trap ter plaatse van de zaalvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen. Welke waarde kan hieraan worden toegekend? Deze trap is op tekening aangegeven met het kenmerk '14.'

De trap vertegenwoordigt indifferente monumentale waarde. Er kan vermoedelijk hooguit enige betekenis aan worden toegekend daar in het verleden hoog geplaatsten hoger gezeten waren op het bordes waarvan de trap deel uitmaakt.

- 15 Veel wanden ter plaatse van de poortgevel hebben geen monumentale waarde. Kunnen deze wanden als nog een monumentale waarde krijgen of worden aangegeven waarom deze geen waarde hebben gekregen? Deze zijn op tekening aangegeven met het kenmerk '15.'

De reden is dat in de loop der tijd zoveel perforaties en dichtzettingen zijn aangebracht aan dit muurwerk, dat mag worden betwijfeld of er überhaupt nog oud metselwerk aanwezig is. De kans is groot dat deze muren in het geheel een keer opnieuw zijn opgetrokken. Heden ten dage onttrekt een pleisterlaag het zicht op het metselwerk. Er is over dit muurwerk dus onvoldoende bekend om tot een waardering te kunnen komen. Uitzondering vormen de muren aan weerszijden van de trap, daar in één van deze muren een historische deuropening aanwezig is. Deze muren dienen hoog gewaardeerd te worden.

- 16 Een deel van de trap ter plaatse van de koningsvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen, is hier een rede voor. Dit is op tekening aangegeven met het kenmerk '16.'

De trap vertegenwoordigt onder enig voorbehoud (de historische treden, stoorborden en de lambriseringen zijn met plaatwerk grotendeels aan het oog onttrokken) hoge monumentale waarde als achttiende- of negentiende-eeuws element, mogelijk geplaatst ten tijde van de transformatie naar academiegebouw.

(10,16)

(15,16)

- 17 Een deel van de wand ter plaatse van de koningsvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen. Is hier een specifieke reden voor. Dit is aangegeven op tekening met het kenmerk '17.'

Er is geen reden. Vermoedelijk een teken- of kopieerfout.

Tweede verdieping

- 18 De doorgang die toegang biedt aan de vleugel uit 1826-1828 heeft geen monumentale waarde gekregen. Welke waarde kan hier aan worden toegekend? Deze toegang is op de tekening aangegeven met het kenmerk '18.'

De doorgangen zijn gemaakt in 1948-1950 en vertegenwoordigen indifferente monumentale waarde, net als de klapdeuren die in de opening zijn aangebracht. Oudere deuropeningen die zijn dichtgezet, zijn te zien op tekeningen uit 1883 en 1890.

- 19 De trap ter plaatse van de vleugel uit 1826-1828 heeft geen monumentale waarde toegekend gekregen. Wat is de monumentale waarde hiervan? Deze trap is op tekening aangegeven met het kenmerk '19.'

De trap naar boven vertegenwoordigt indifferente monumentale waarde. De stalen trap met aan de bomen geboute treden is aangebracht in de jaren 1948-1950.

- 20 Een kolom in de zaalvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen. Wat is de waarde hiervan? Deze kolom is op tekening aangegeven met het kenmerk '20.'

De kolommen zijn aangebracht in 1948-1950 en vertegenwoordigen indifferente monumentale waarde. In enkele van de indifferente gewaardeerde binnenwanden bevinden zich soortgelijke kolommen, weergegeven op de tekening van 1948, te maken toestand.

(18)

(22)

(19)

(20)

21 De trap ter plaatse van de poortvleugel heeft geen monumentale waarde gekregen. Welke waarde kan hieraan worden toegekend? Deze trap is aangegeven op tekening met het kenmerk '21.'

De trap vertegenwoordigt onder enig voorbehoud (de historische treden, stoorborden en de lambriseringen zijn met plaatwerk grotendeels aan het oog onttrokken) hoge monumentale waarde als achttiende- of negentiende-eeuws element, mogelijk geplaatst ten tijde van de transformatie naar academiegebouw.

22 De openingen in de wanden ter plaatse van de koningsvleugel, poortvleugel en stadsvleugel hebben geen monumentale waarde gekregen. Welke waarde kan hieraan worden toegekend? Deze openingen zijn op tekening aangegeven met het kenmerk '22.'

Openingen die zijn weergegeven op achttiende- of negentiende-eeuwse tekeningen vertegenwoordigen positieve monumentale waarde, met uitzondering van de doorgang ter plaatse van het trappenhuis. Vanwege de relatie met dit hoog gewaardeerde onderdeel van het gebouw, kan ook aan de doorgang hoge monumentale waarde worden toegekend.

Over BAAC, de onderzoeker en auteur

■ Het bedrijf

BAAC is een onafhankelijk onderzoeksbureau dat zich sinds de oprichting in 2000 bezig houdt met cultuurhistorie in de breedste zin van het woord. BAAC voert alle mogelijke facetten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uit en beschikt over een groot aantal specialisten. Het bedrijf heeft een kleine 100 werknemers in dienst, verdeeld over vestigingen in Deventer, 's-Hertogenbosch en Drongen (Vlaanderen). BAAC ontstond op het moment dat vanuit een samenwerkingsverband tussen bouwhistorici (IBID) het besluit werd genomen om ook archeologisch onderzoek uit te gaan voeren. De grote vlucht die archeologie nam na de verlening van de eerste opgraafvergunning door de rijksoverheid heeft geleid tot groei van BAAC. Bouwhistorie is van begin af aan één van de pijlers van het bedrijf. De afdeling bouwhistorie bestaat uit historici, bouw- en architectuurhistorici en een dendrochronoloog.

De afdeling bouwhistorie bestaat uit:

- ir Rob Gruben (senior bouwhistoricus)
- drs ing. Geert Oldenmenger (senior bouwhistoricus)
- Michel van Dam (bouwhistoricus)
- drs Hans Willems (senior historicus)
- Bertie Geert (historicus)
- ir Sjoerd van Daalen (dendrochronoloog)
- MSc. Claudia van Kouwen M.A. (projectbegeleider)

BAAC is in staat verschillende soorten historisch en bouwhistorisch onderzoek te verrichten. De medewerkers van de afdeling bouwhistorie hebben jarenlange ervaring met monumenteninventarisaties, bouwhistorische opnamen, bouwhistorische ontleding en sloopdocumentaties. De bouwhistorici hebben samen ruime ervaring met onderzoek van kastelen, boerderijen, fabrieken, woonhuizen, verdedigingswerken en zelfs bruggen. BAAC biedt naast de geijkte vormen van bouwhistorisch onderzoek ook kleurhistorische verkenningen, fotogrammetrisch onderzoek en dendrochronologisch onderzoek aan. Dendrochronologisch onderzoek wordt ingezet om aan de hand van houten constructieonderdelen tot een exacte datering te komen van de houtkap (er daarmee de constructie en veelal het pand).

■ De onderzoeker(s) en auteur(s)

Drs ing. Geert Oldenmenger (1976)

studeerde bouwkunde aan de Hogeschool Enschede, waarbij hij stages vervulde bij Van Wijnen bv en IAA architecten. Het project waarmee hij in 1999 als bouwkundig ingenieur afstudeerde was de nieuwbouw van TNO op het Business and Sciencepark in Enschede. Daarna volgde hij aan de toenmalige Katholieke Universiteit Nijmegen (Radboud Universiteit Nijmegen) de studie Kunstgeschiedenis en Archeologie, waarbinnen hij zich vooral specialiseerde op de geschiedenis van architectuur en stedenbouw. Gedurende deze opleiding vervulde hij bij de gemeente 's-Hertogenbosch, afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten, een opleidingsplaats voor bouwhistorie. In twee jaar tijd werd een groot aantal panden in de Bossche binnenstad onderzocht en gedocumenteerd. In 2001 kreeg hij, aansluitend op deze opleiding,

een baan aangeboden als bouwhistoricus bij BAAC, waar hij zich in korte tijd opwerkte tot senior bouwhistoricus. In 2008 studeerde hij als laatste doctorandus in de kunstgeschiedenis af met een scriptie waarin het leven en het werk van de negentiende-eeuwse, Zutphense stadsarchitect A.B.W. Langenberg centraal stond.

Drs Hans Willems (1959)

studeerde Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Hij is werkzaam geweest bij de gemeente 's-Hertogenbosch, afdeling BAM, dienst Bouwhistorie. Vanaf 1998 werkzaam bij het IBID welk bedrijf nu bekend staat onder de naam BAAC. Voor BAAC verricht betrokkene onder meer historische onderzoeken en bouwdoossieronderzoeken. Daarnaast heeft hij diverse onderzoeken verricht, onder meer naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de vesting 's-Hertogenbosch, van het inundatiekanaal te Tiel en van het verdedigingswerk Bakkerskil nabij Werkendam.

Publicaties onder meer op het gebied van de stadsuitbreidingen van 's-Hertogenbosch en op de militaire geschiedenis van deze stad in de negentiende eeuw.

Mede-redacteur bij de publicatie: "De onderste steen boven. 25 jaar bouwhistorie in 's-Hertogenbosch" (2000).

Bijdragen geleverd aan de publicatie: A. Vos (red.), 's-Hertogenbosch. Geschiedenis van een stad 1629-1990" (1988).

Medeauteur van het boek: Verboden kringen. Vrije schootsvelden en inundaties rond 's-Hertogenbosch in de 19de eeuw.

Mederedacteur van het boek "BAAC. 10 jaar door het stof" (2009).

Momenteel bezig met de voorbereiding van een publicatie over de watervrijmaking van de Maaspolders in de 19de eeuw en de daarmee verbonden watervrijmaking van de stad 's-Hertogenbosch.

Ir Rob Gruben (1964)

sloot in 1989 aan de TU-Delft zijn studie af met een bouwhistorisch onderzoek van kasteel Dalenbroek te Herkenbosch (Limburg). Gedurende zijn studie was hij werkzaam bij de afdeling Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten (BAM) van de gemeente 's-Hertogenbosch. Medeoprichter en bestuurslid (1991-2000) van de Stichting Bouwhistorie Nederland (SBN). Medeoprichter en bestuurslid (1992-1996) van de Stichting Kastelenlexicon Nederland (SKLN). Sinds 1995 als zelfstandig bouwhistoricus en sinds 1999 als directeur werkzaam bij het bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie (BAAC bv) te 's-Hertogenbosch/Deventer.

Michel van Dam (1974)

volgde de deelstudie "Inleiding in de Bouwhistorie" aan de universiteit van Leiden waarna hij zich als autodidact verder heeft ontwikkeld. Door het meelopen bij, en initiëren van diverse bouwhistorische onderzoeken heeft hij ervaring opgedaan als bouwhistoricus. Sinds 2006 is hij als bouwhistoricus werkzaam voor BAAC bv waar hij meewerkt aan diverse bouwhistorische- en cultuurhistorische onderzoeken. Onder andere De Blokhuispoort te Leeuwarden en de bebouwing rondom Molen De Roos te Delft.